

СІЄМО — ЖНИВУЄМО

АГРОБІЗНЕС УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ • ІНФОГРАФІЧНИЙ **ДОВІДНИК 2021–2022**

ВОЮЄМО — ПЕРЕМАГАЄМО

1

Агробізнес під час війни

Роль агробізнесу України в економіці світу	4
Виробництво основних видів продукції АПК	5
Виклики та проблеми агросектору внаслідок війни	6
Втрати українського АПК під час війни	7
Земельний фонд та ринок землі	8
Логістика під час війни	9
Експорт під час війни	10
Географія експорту у 2021 та 2022 рр.	11
Динаміка цін на продукцію АПК в Україні та світі	12

2

Рослинництво

Посівна в умовах війни	14
Основні зернові культури	15
Основні олійні культури	16
Овочі та фрукти	17

3

Тваринництво

Основні результати тваринництва	19
Втрати та їхні наслідки у тваринництві	20

4

Переробна промисловість

Виробництво основних продуктів харчування	22
Олійна промисловість	23
Молочна та м'ясопереробна промисловості	24
Цукрова та борошномельно-круп'яна промисловості	25

5

Інфраструктура та послуги

Зерносховища	27
Мінеральні добрива та техніка	28
Насіння та ЗЗР	29

6

Фінанси

Інвестиції та АПК на фондовій біржі	31
Фінансування АПК	32

Дані зібрано та підготовлено до друку у 2022 р. за підсумками 2021-2022 календарних років та 2021/22 МР. Дані можуть відрізнятися, оскільки у кожній організації своя методика підрахунків.

Мета довідника

За 30 років незалежності Україна стала ключовим гравцем на ринку продовольства у світі. Це стало ще більш відчутно після повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 р. У довіднику висвітлюємо вплив війни на основні показники агросектору та тенденції, що спостерігаються по галузях у перший рік Великої війни.

У цьому довіднику використані дані:

- * Latifundist Media (Latifundist.com, Elevatorist.com, AgroPolit.com)
- * bankier.pl
- * Barva Invest
- * DeepStateMAP
- * International Trade Centre's Trade Map (Trade Map)
- * Food and Agriculture Organization of the UN (FAO)
- * Feodal.online
- * londonstockexchange.com
- * OCHA HDX
- * UN Comtrade Database
- * United States Department of Agriculture (USDA)
- * Держгеокадастр
- * Державна митна служба України (Держмитслужба)
- * Державна служба статистики України (Держстат)
- * Київська Школа Економіки (КШЕ)
- * Міністерство аграрної політики та продовольства України (МінАПП)
- * Національний банк України (НБУ)
- * УкрЗалізниця
- * УкрОліяПром
- * УкрЦукор
- * Фонд розвитку підприємництва
- * ЦТС-Консалтинг

Агробізнес під час війни

За 30 років незалежності Україна стала ключовим гравцем на ринку продовольства у світі. Україна увійшла до топ-10 виробників та експортерів зернових і олійних культур, олії та шроту, а також продукції тваринництва.

Минулого сезону неврожай у багатьох регіонах світу, спричинений посухою, повеннями та ураганами, був компенсований рекордним урожаєм в Україні та низці інших регіонів. Але цього року ситуація змінилась. Через війну позиції України на світовому ринку погіршились, як з точки зору виробництва, так і експорту.

Основні тенденції на агроринку у 2022 р.

Світові ціни на зерно дещо знизились після стрімкого зростання у березні 2022 року, проте залишаються досить високими. Також істотно зросли світові ціни на іншу агропродукцію. Для прикладу, індекс продовольчих цін FAO у вересні 2022 р. становив 136.3 п., що на 6% вище, ніж у вересні 2021 р. Водночас ціни на зерно в Україні залишаються низькими через логістичні проблеми, які спричинила війна.

Втрата ринків збуту. Через ускладнення логістичних шляхів постачання ключові партнери України переорієнтовуються на інших постачальників. Наприклад, Індія збільшила імпорт соняшникової олії з росії та Аргентини, а Китай планує наростити імпорт кукурудзи з Бразилії.

Можливий голод у країнах, залежних від поставок агропродукції з України, а також руйнування продовольчої системи світу. Така ситуація змушує розвинені країни виділяти додаткові кошти на продовольчу безпеку. Ситуація частково покращилась після запуску «зернового коридору» з українських портів під егідою ООН.

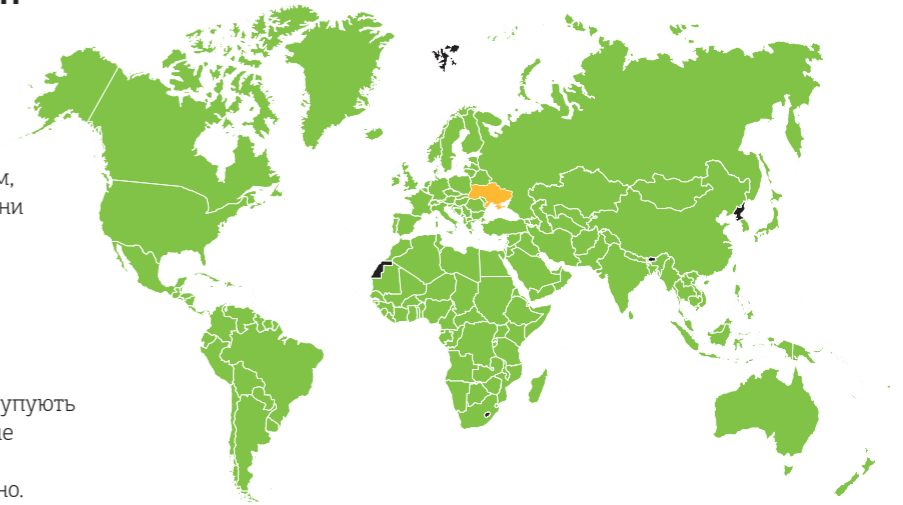
Україна годує весь світ

400 млн людей

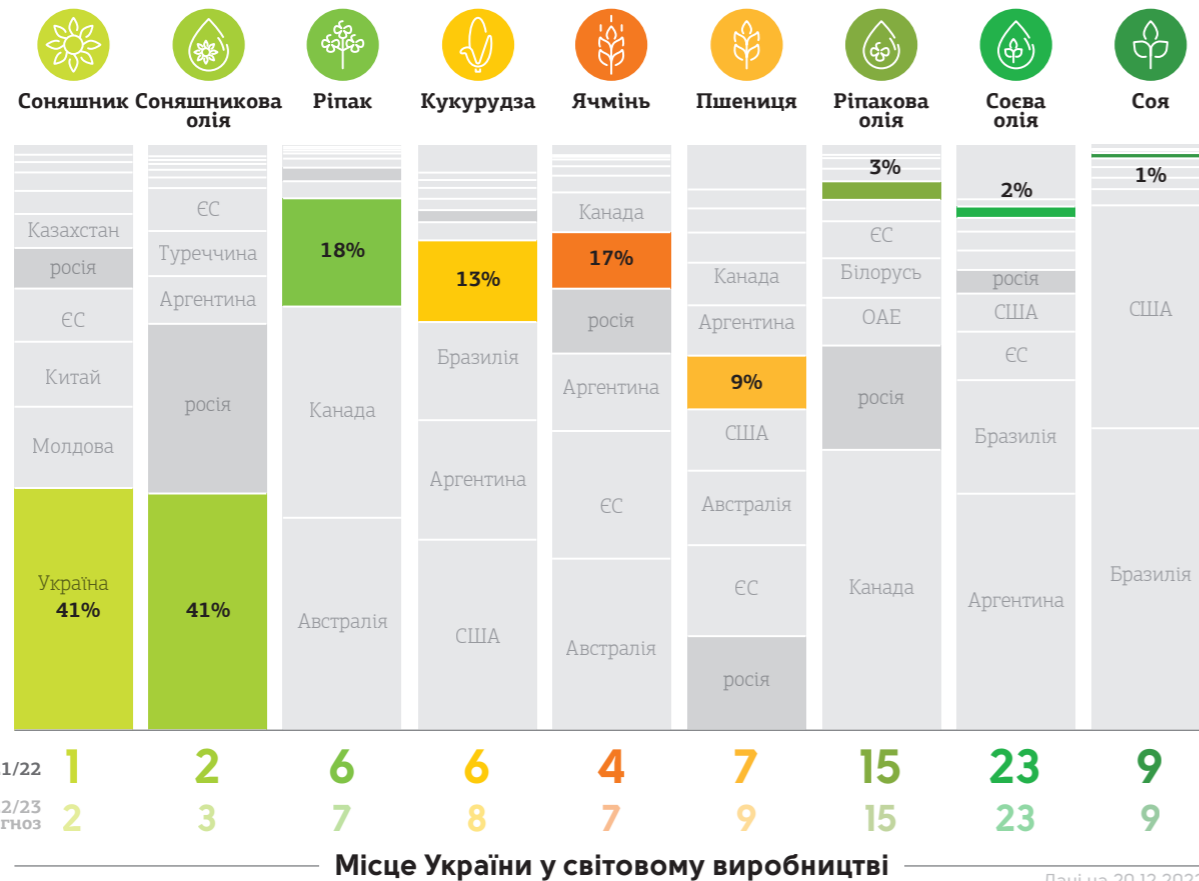
можна прогодувати українським продовольством, не рахуючи населення України за даними Мінагрополітики

50 країн

та острівних формувань не купують в Україні агропродукцію. Але ці країни настільки малі, що на карті їх майже не видно.

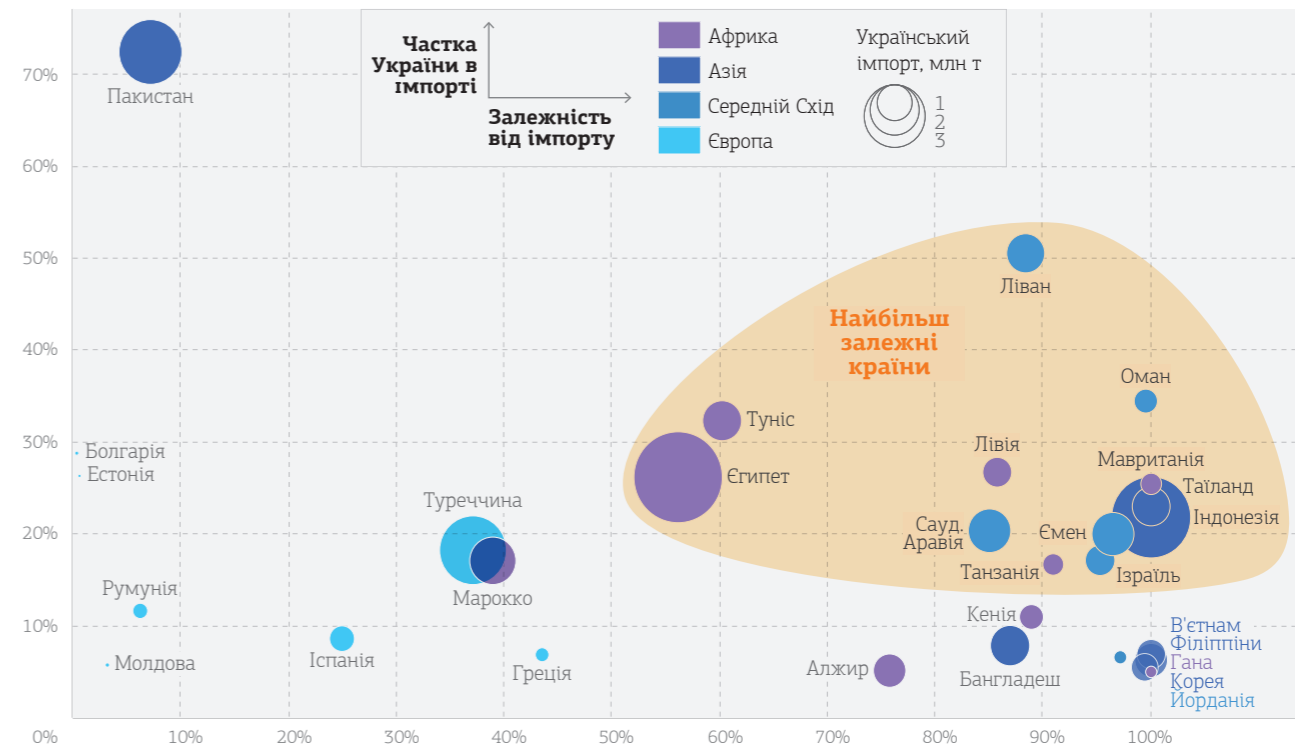

Країни-експортери основних продуктів рослинництва, 2021/22 МР

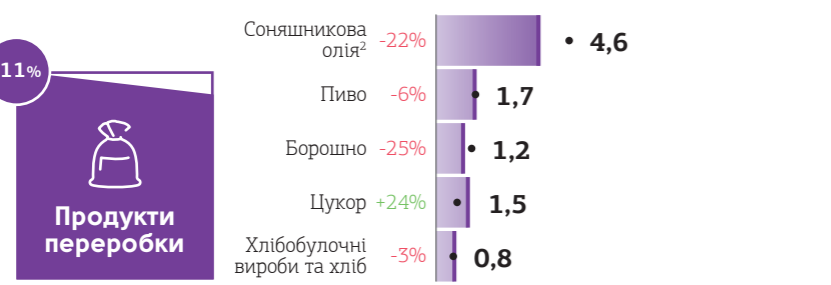
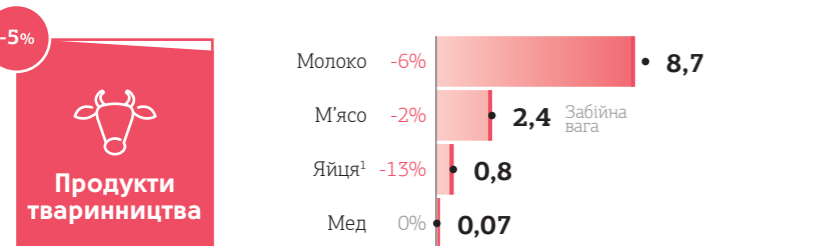
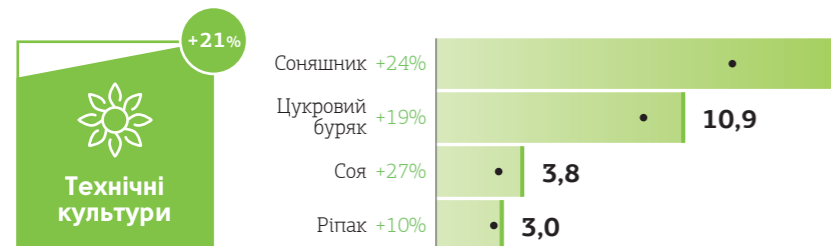
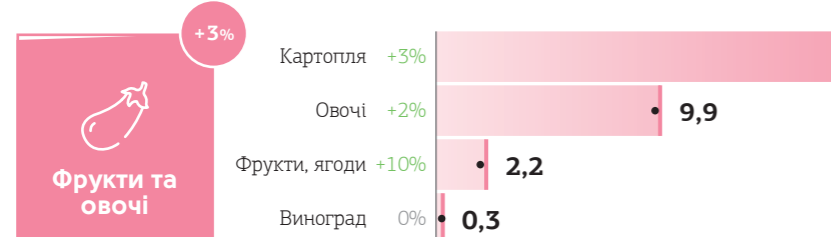
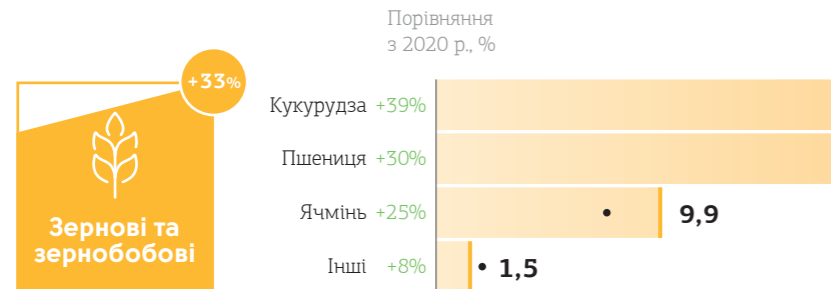

Країни, найбільш залежні від української пшениці, 2021/22 МР

Україна є ключовим постачальником для багатьох країн, які суттєво залежать від імпорту продовольства. Деякі з цих країн належать до групи найменш розвинених, а багато інших — країни з низьким рівнем доходів і дефіцитом продовольства. До початку війни Україна забезпечувала близько 50% світового виробництва соняшникової олії та 13% експорту зерна.

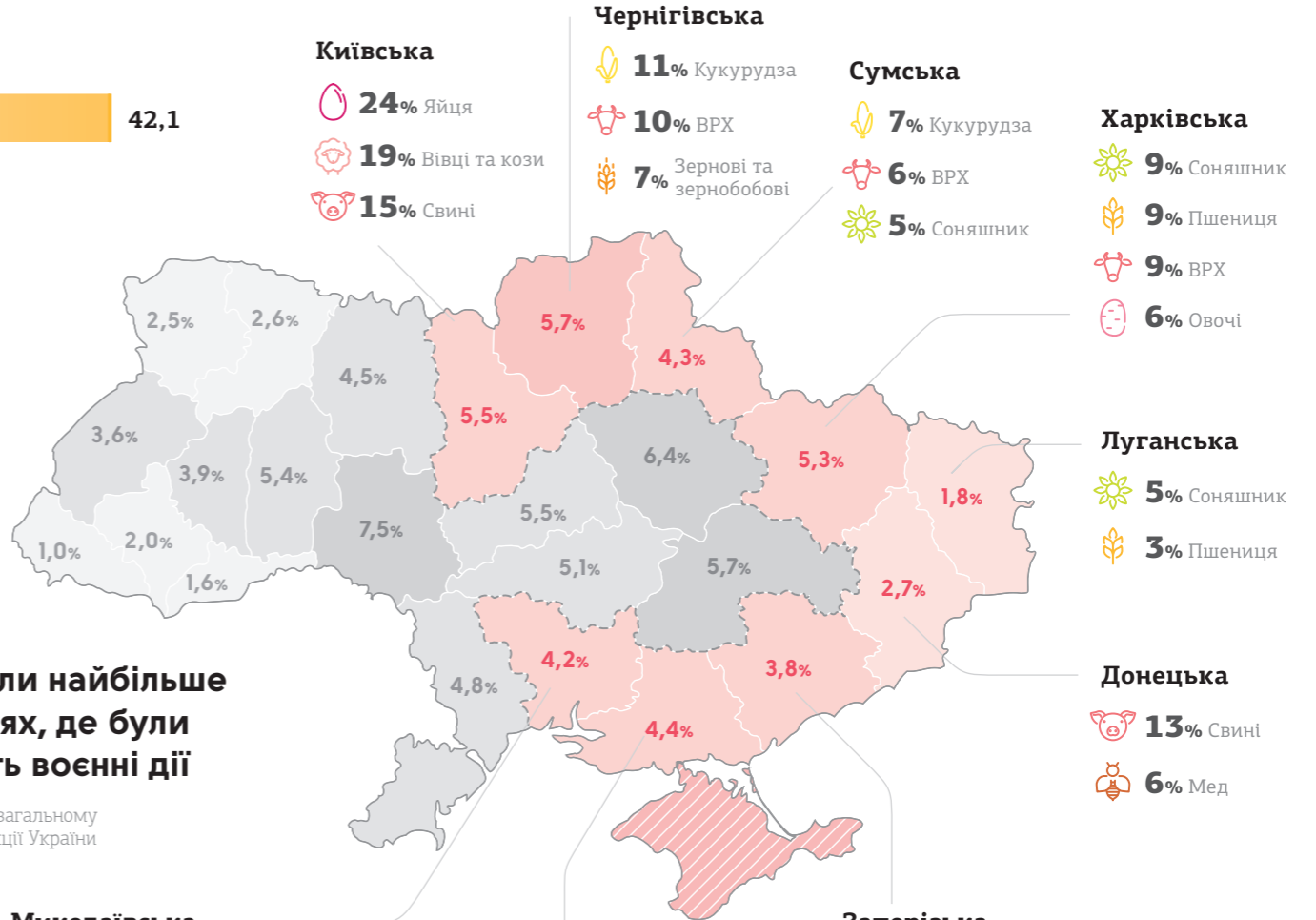

Виробництво основних видів продукції АПК у 2021 р., млн т

Порівняння з 2020 р., %

Порівняння з 2020 р., млн т

Що виробляли найбільше у тих областях, де були або тривають воєнні дії

2% — частка регіону у загальному виробництві агропродукції України

38%

Частка виробництва агропродукції у всіх регіонах, де були або тривають воєнні дії. Кожен із постраждалих регіонів був лідером з виробництва певної продукції.

Загалом у 5-ти областях, що найбільше постраждали від війни

Харківська, Луганська, Донецька, Запорізька, Херсонська

Джерела: Держстат, USDA

¹ Для перерахунку взято середню вагу одного яйця — 55 г
² За 2021/22 МР

Виробництво

На всій території України

Збільшення вартості МТР (найбільш суттєво зросли ціни на міндобрива та пальне), що підвищує собівартість та зменшує рентабельність

Перебої з електроенергією порушують виробничі процеси, адже у більшості виробництв важливою є безперебійна робота

Зміна сівозміни через зниження рентабельності деяких культур і проблеми з реалізацією агропродукції

Дефіцит робочої сили: міграція всередині країни та за кордон, мобілізація

В зонах, де були або тривають воєнні дії

Брак ресурсів внаслідок втрати коштів та майна через обстріли чи крадіжки окупантами, знищення посівів, несвоєчасний збір урожаю, низьких цін на продукцію або неможливості вивезти зерно

Неможливість проведення технологічних операцій (внесення ЗЗР, підживлення, збирання, зрошення) через замінування полів та близькість до зони бойових дій

Пошкодження й руйнування агроінфраструктури та техніки: склади, зерносховища, сільгосп-техніка та обладнання

Негативні наслідки для земельного фонду внаслідок замінування, артобстрілів, руху важкої техніки

Окупація підприємств, крадіжка і вивезення врожаю, техніки, обладнання та інших засобів виробництва

-27%

зменшились посівні площі у 2022 р. після початку повномасштабного вторгнення у порівнянні з 2021 р.

Фінансування

Недостатність обігових коштів внаслідок збільшення собівартості виробництва, інфляції, здорожчання банківського кредитування через підвищення облікової ставки НБУ, невідшкодування ПДВ та фіксованого валютного курсу.

Проблеми з відшкодуванням ПДВ: на початку повномасштабного вторгнення було зупинено систему відшкодування на чотири місяці. З червня відшкодування ПДВ відновилося, проте із затримками.

Фіксований валютний курс створює додаткові обмеження, адже засоби виробництва аграрії часто закуповують з прив'язкою до ринкового курсу, в той час як валютна виручка, отримана експортерами, продається за міжбанківським курсом, що є близьким до офіційного курсу НБУ.

Трейдинг та логістика

Відсутність сталих логістичних ланцюжків, які могли забезпечувати необхідні об'єми експорту. Через це гравці аграрного ринку почали пропрацювати нові маршрути у максимально оперативному режимі.

Блокада портів

До повномасштабного вторгнення **95% експорту здійснювалось морськими шляхами.** З кінця лютого до липня були заблоковані всі порти, окрім малих Дунайських, пропускної здатності яких не вистачає для експорту в довоєнному об'ємі.

Частково проблему вирішила зернова угода, яка була підписана в кінці липня і згідно якої розблокували 3 українські порти: «Одеса», «Чорноморськ» та «Південний». Але з'явилась проблема заторів у Чорному морі через саботаж росії під час інспекції суден — середня кількість суден, які проходять інспекції, складає 3-4 на добу, це катастрофічно мало.

Залишаються заблокованими порти Миколаєва, які є одними з найбільших в Україні і до війни перевозили 35% українського продовольчого експорту

Обмеження сухопутних шляхів

Мала пропускна здатність **залізничних станцій на кордоні** з європейськими країнами

Відсутність достатньої кількості **європейських вагонів** для перевезення зерна

Різна ширина колій в Україні та ЄС

Обмеження пропускної спроможності **європейських логістичних центрів**

Ускладнений доступ на ринок країн Європи з точки зору імпорту та сертифікації зернових

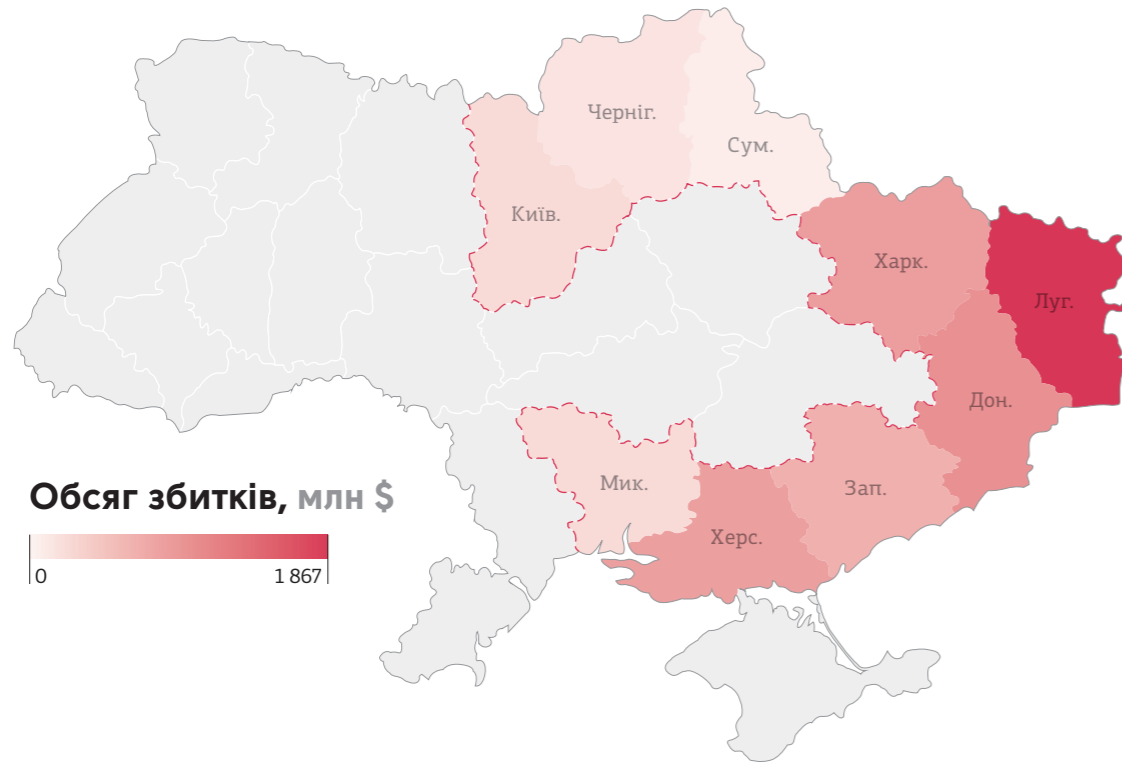

Нестача водіїв для міжнародних перевезень автотранспортом

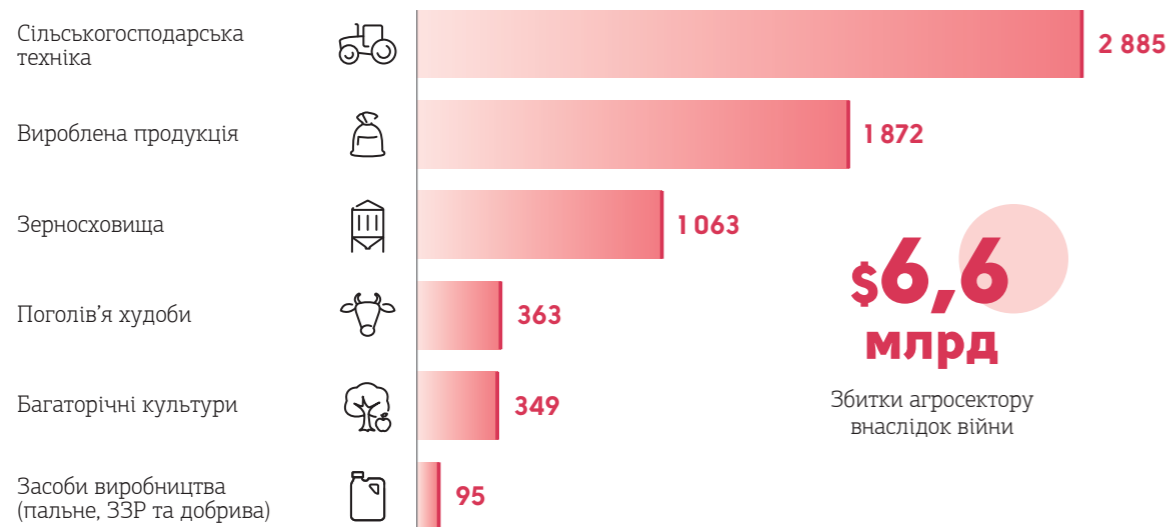
Вартість логістики у гривневому еквіваленті зросла в 2-3 рази за рахунок підняття залізничних тарифів, збільшення плеча доставки та інфляції. Вартість логістики становить близько 2/3 від ціни зерна, роблячи його виробництво для українських аграріїв нерентабельним в окремих регіонах.

Розмір збитків за категоріями, млн \$

Грошова вартість матеріальних активів, які були знищені, вкрадені або частково пошкоджені (але все ще придатні для ремонту або відновлення) через військові дії та окупацію.

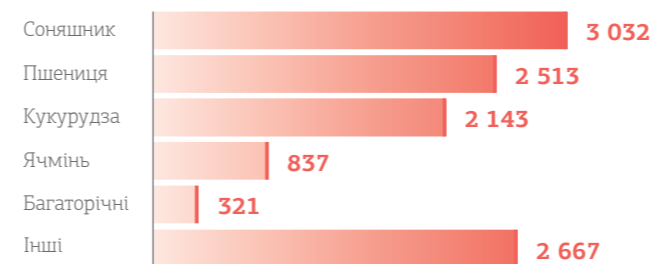
Розмір непрямих втрат за категоріями, млн \$

Непрямі втрати — це різниця між фактичними доходами та доходами, які сільгоспвиробники отримали б, якби не вторгнення росії в Україну.

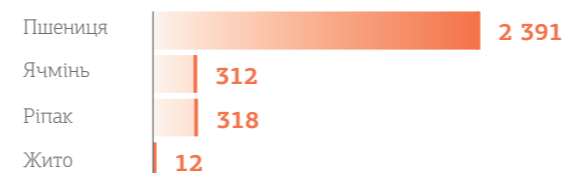
\$18,5 млрд **Порушення в логістиці та зниження цін на експортно орієнтовані товари**

\$11,5 млрд **Зниження виробництва с/г культур у 2022 р.**

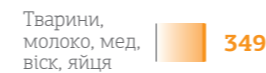
\$3,0 млрд **Зменшення виробництва озимих культур у 2023 р.**

\$0,9 млрд **Підвищення виробничих витрат**

\$0,3 млрд **Зменшення виробництва продукції тваринництва**

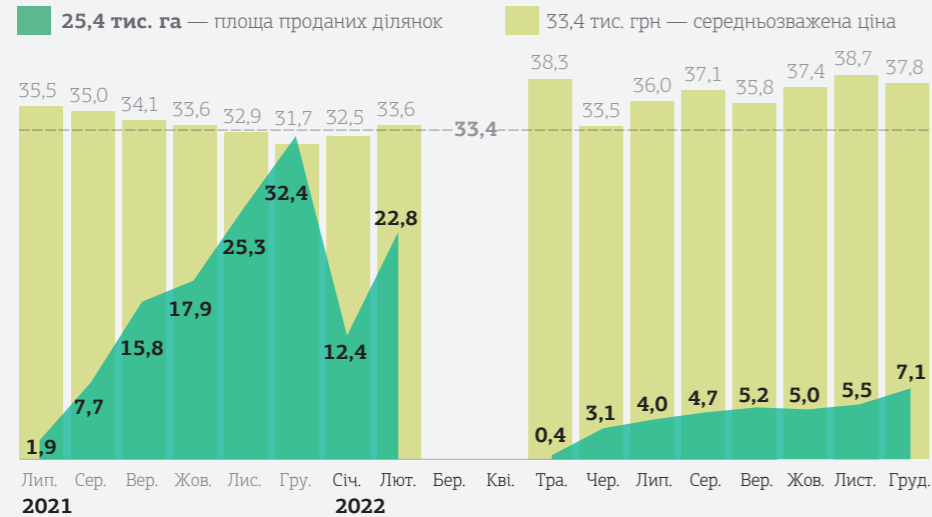
\$34,2 млрд

Непрямі втрати агросектору внаслідок війни

До закінчення війни важко оцінити розмір пошкоджень та втрат для агросектору України. Згідно з дослідженням КШЕ **розмір збитків агросектору складає \$6,6 млрд або 5% від загальної оцінки збитків інфраструктури.** російська агресія впливає не лише на можливість вільно експортувати аграрну продукцію: пошкодження земель, інфраструктури, сільськогосподарської техніки безпосередньо впливають на її виробництво. Оцінка пошкоджень є першим елементом для оцінки потреб у відновленні.

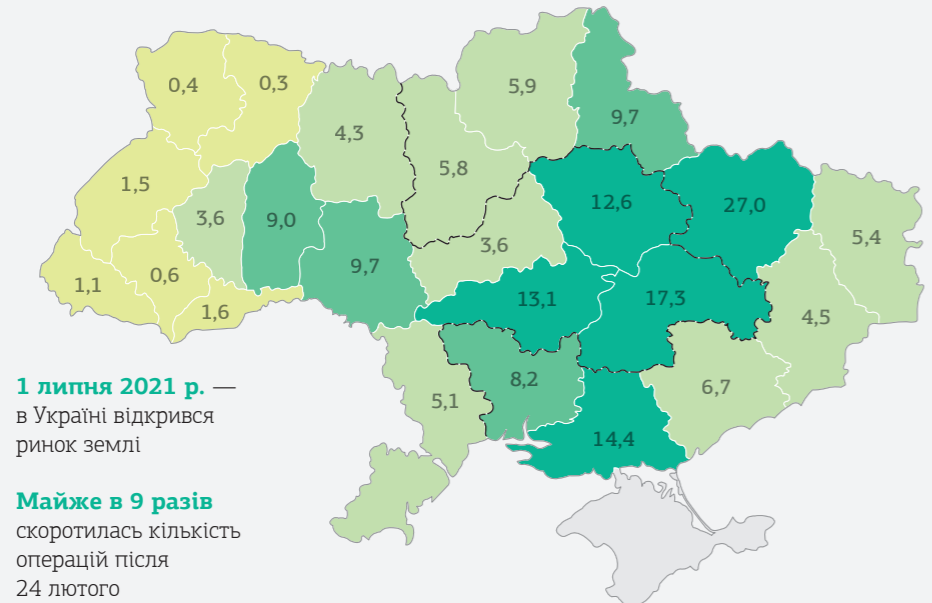
Результати роботи ринку землі в Україні

з 1 липня 2021 р. по 31 грудня 2022 р.

Площа операцій купівлі-продажу, тис. га

з 1 липня 2021 р. по 31 грудня 2022 р.

1 липня 2021 р. — в Україні відкрився ринок землі

Майже в 9 разів скоротилась кількість операцій після 24 лютого

Джерела: Держгеокадастр, Feodal.online, DeepStateMAP

При розрахунку середньої вартості 1 га не враховуються цивільно-правові угоди, інформація про які надійшла до Держгеокадастру без зазначення вартості

Розмінування полів України

5 млн га с/г угідь (або 15% ріллі) в Україні, ймовірно, заміновані, за підрахунками Feodal.online

Від \$5 млрд приблизна сума, яка наразі необхідна для розмінування, за оцінкою Feodal.online

70,4 тис. га деокупованої території обстежено та очищено службами ДСНС переважно в Київській та Чернігівській областях

Наслідки для земельного фонду

Утворення вирв, ущільнення ґрунтів, знищення рослинності і загибель ґрунтової фауни внаслідок вибухових хвиль та руху військової техніки

Забруднення ґрунту, повітря та ґрунтових вод нафтопродуктами і важкими металами може призвести до того, що деякий час на цих територіях **не можна буде нічого вирощувати**

Забруднення навколишнього середовища внаслідок влучання в промислові чи хімічні об'єкти

Україна попередньо стане **першою країною у світі по замінованих територіях**, кількості жертв від мін та ВВП за прогнозами Landmine Monitor

Тривалий та дороговартісний процес гуманітарного розмінування територій

Етапи гуманітарного розмінування

Альтернативні шляхи експорту

Перевезення залізницею поступово збільшувалися, проте їх подальше зростання обмежене пропускною здатністю залізничних прикордонних переходів та різною шириною колій в Україні та ЄС. Після запуску зернових коридорів 71% зерна поїхало залізницею до портів, 29% — до сухопутних переходів. З листопада обсяги перевезень зменшуються через постійні обстріли енергетичної інфраструктури, що впливає на уповільнення роботи терміналів.

Перевалка в українських портах, млн т

Повномасштабне вторгнення росії в Україну.

Азовське море та північно-західна частина Чорного моря перекриті російськими кораблями. Вантажні операції призупинені або виконуються частково.

24 лютого 2022 р.

26 лютого

Переорієнтація шляхів експорту

Підприємці спільно з урядом налагоджують альтернативні маршрути та шляхи збуту продукції. Ключовими логістичними артеріями в цей період стали залізниця та малі порти Дунайського регіону.

Березень–червень

Звільнення острова Зміїний, який має стратегічне значення, дозволило експортувати через гирло Дунаю.

30 червня

Зерновий коридор

Делегації України, росії, Туреччини та ООН підписали угоди про розблокування портів «Одеса», «Чорноморськ» та «Південний» на 120 днів.

22 липня

О 9:15 в рамках дії зернового коридору з порту «Одеса» **вийшло перше судно** з 26 тис. т української кукурудзи.

1 серпня

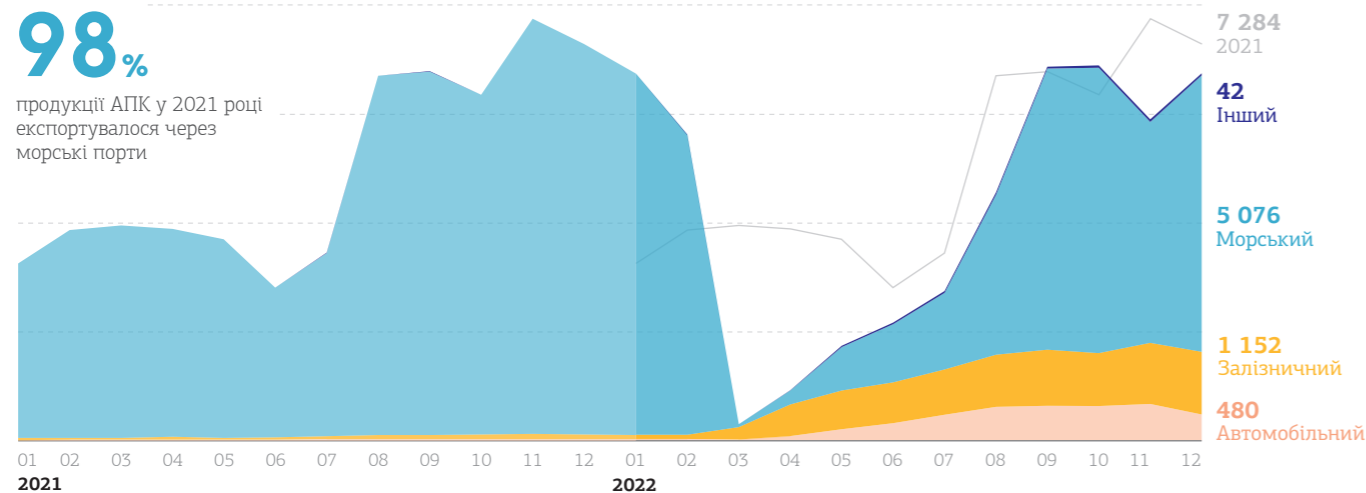
Зернову ініціативу продовжено ще на 120 днів. Але росія гальмує під різними приводами інспекцію суден, що призводить до черги.

17 листопада

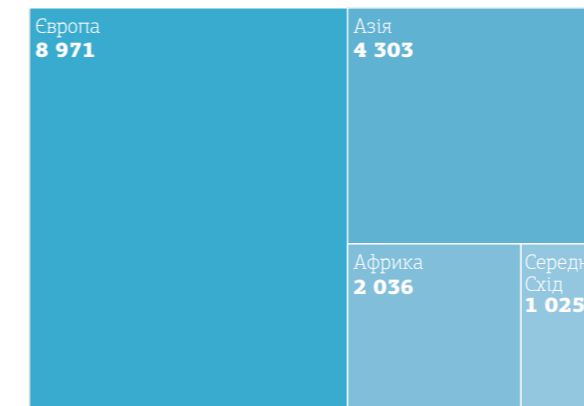
16,3 млн т продукції АПК до 42 країн експортовано зерновим коридором.

На кінець 2022 р.

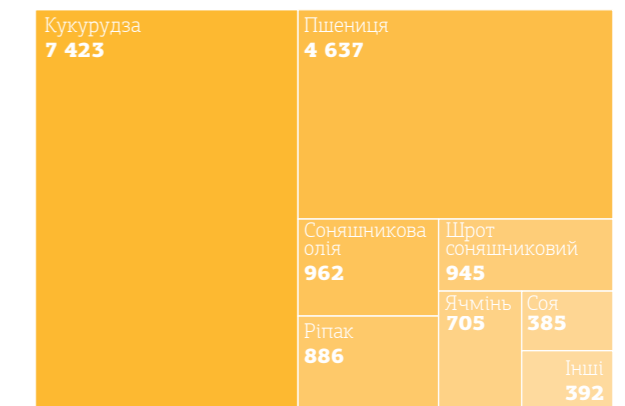
Експорт продукції АПК за видами транспорту, тис. т

Напрями експорту зерновим коридором у 2022 р., тис. т

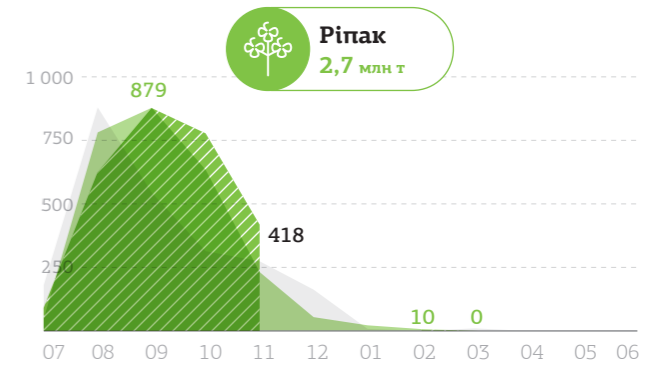
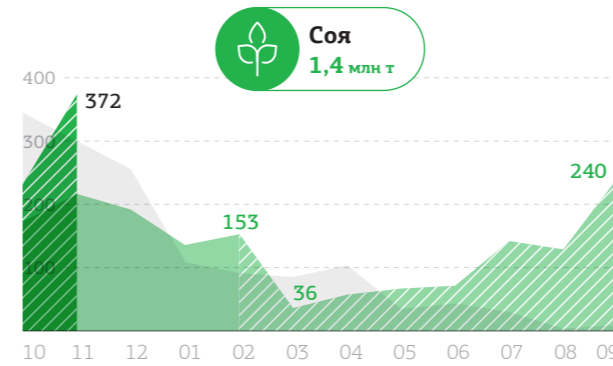
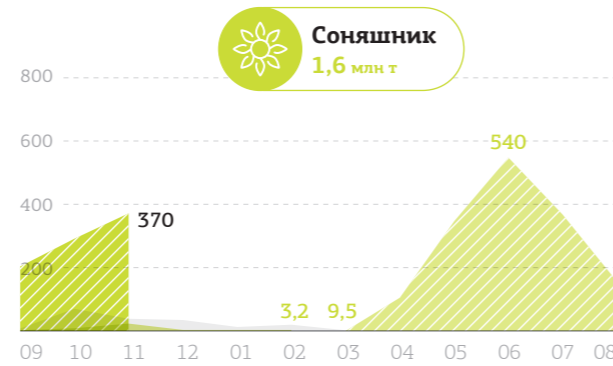

Експорт продукції АПК зерновим коридором у 2022 р., тис. т

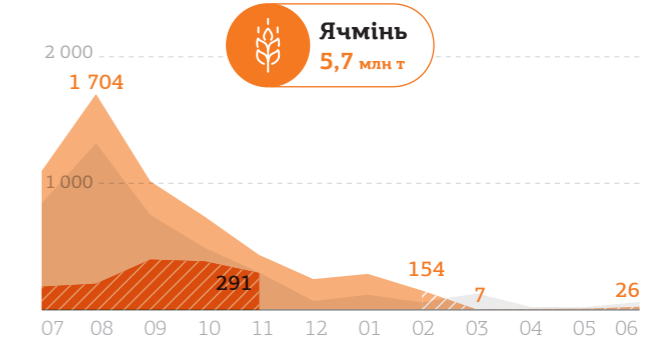
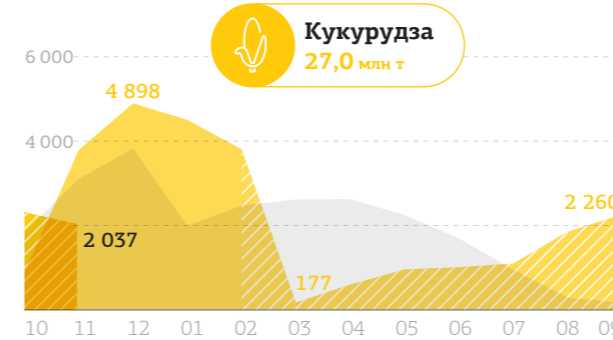
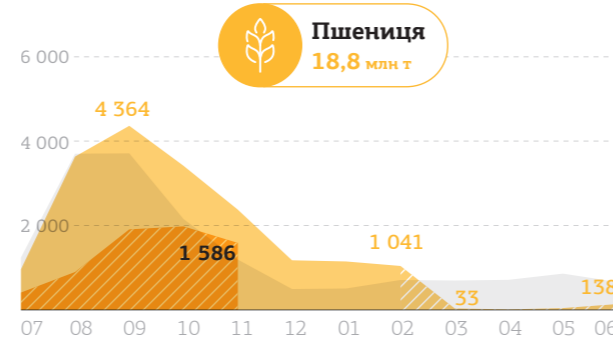
Динаміка експорту основних товарів, тис. т

2020/21 МР 2021/22 МР 2022/23 МР період повномасштабного вторгнення

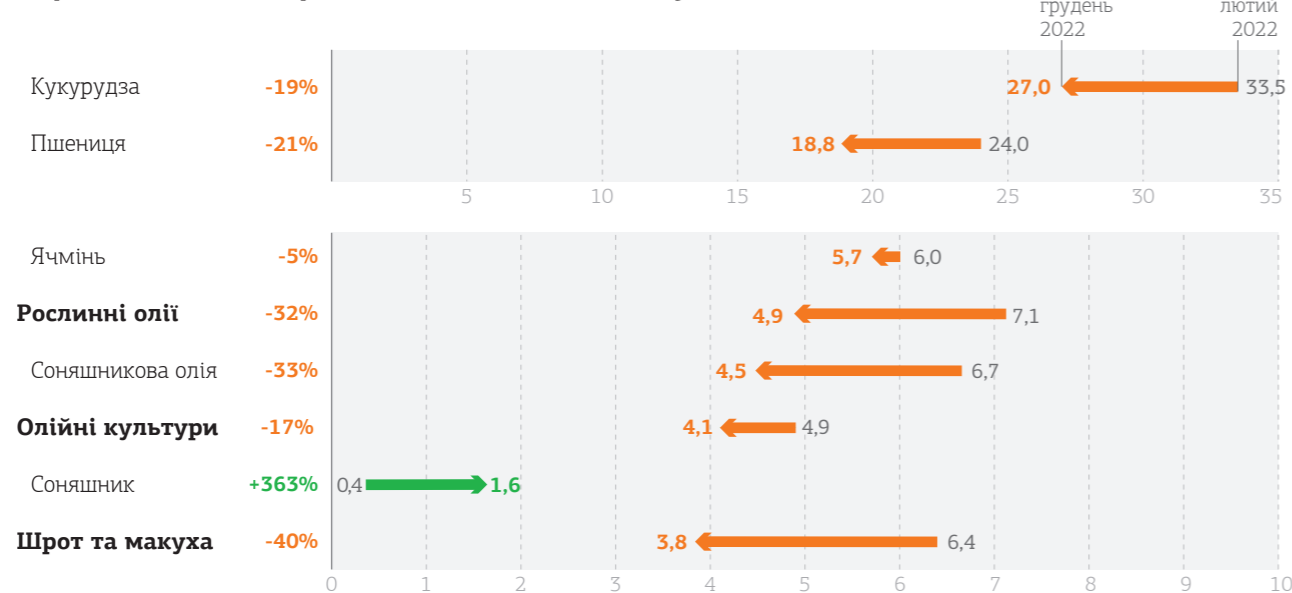

Після збору рекордного врожаю 108,8 млн т зернових та олійних у 2021/22 МР в Україні прогнозувався рекордний обсяг експорту на світовий ринок.

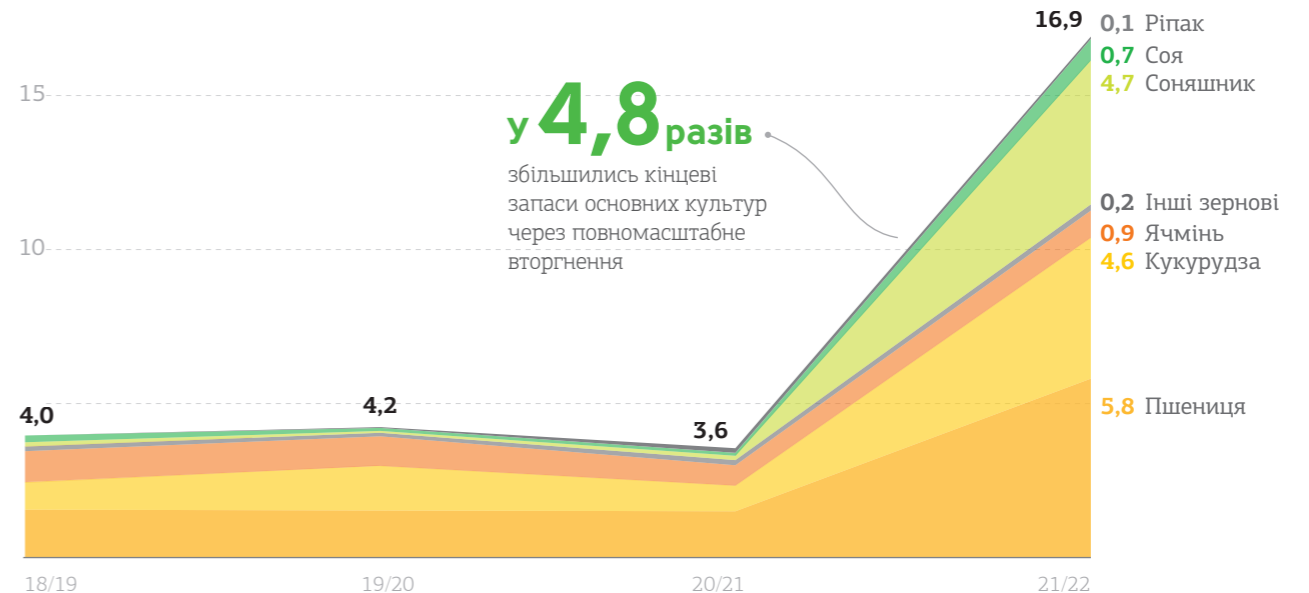
Але через війну, а з нею й логістичні проблеми, український експорт призупинився. У портах Чорного та Азовського морів виявились заблокованими понад 20 млн т зернових та олійних. Експорт зерна в перші місяці був обмежений до 500 тис. т на місяць у порівнянні з 5 млн т до війни. За даними МінАгро, Україна втрачала \$170 млн щодня через заблоковані порти.

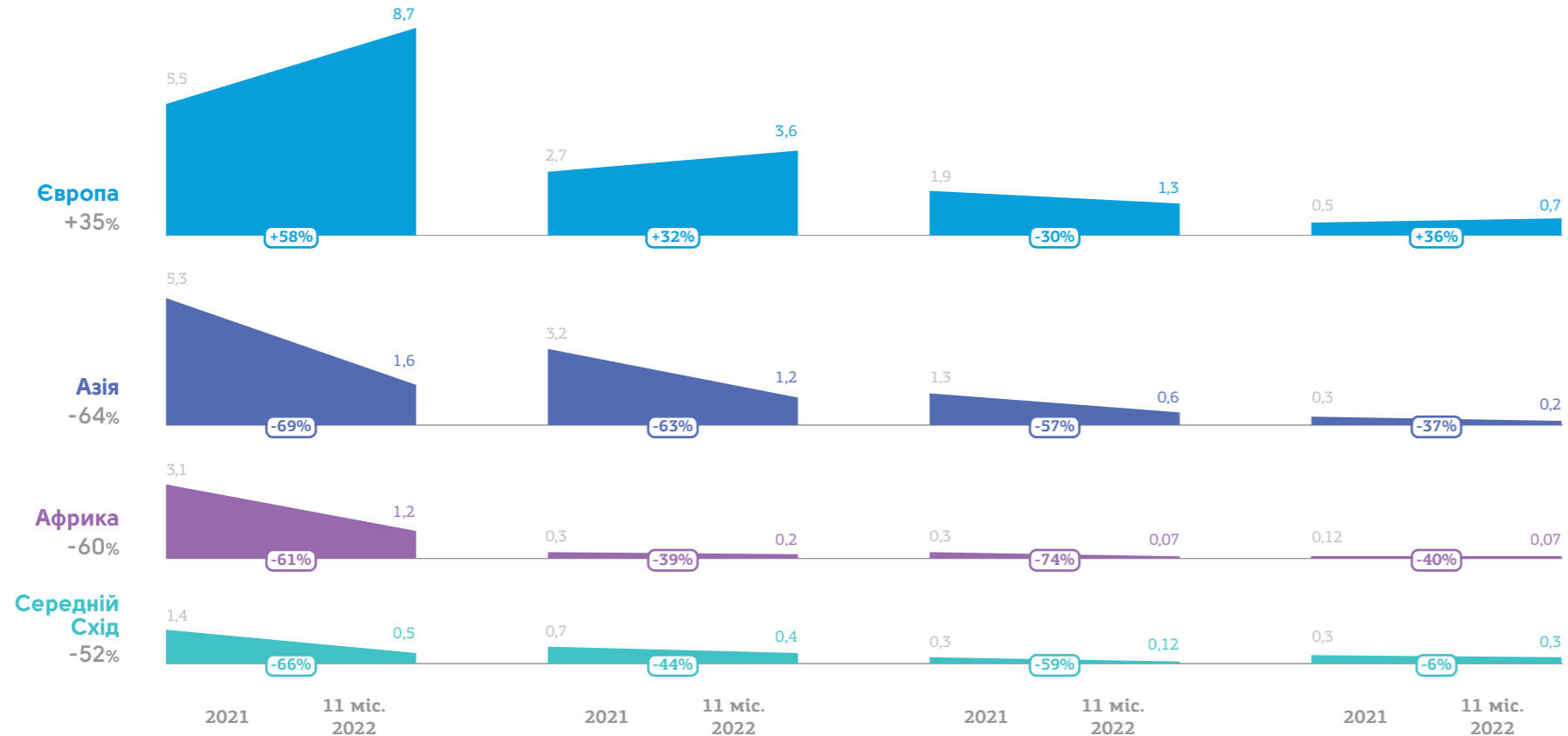
Втрачений експортний потенціал сезону 2021/22, млн т

Кінцеві запаси, млн т

Експорт з України в 2021 р. та 11 міс. 2022 р., млрд \$

Топ-5 напрямів експорту, млн \$

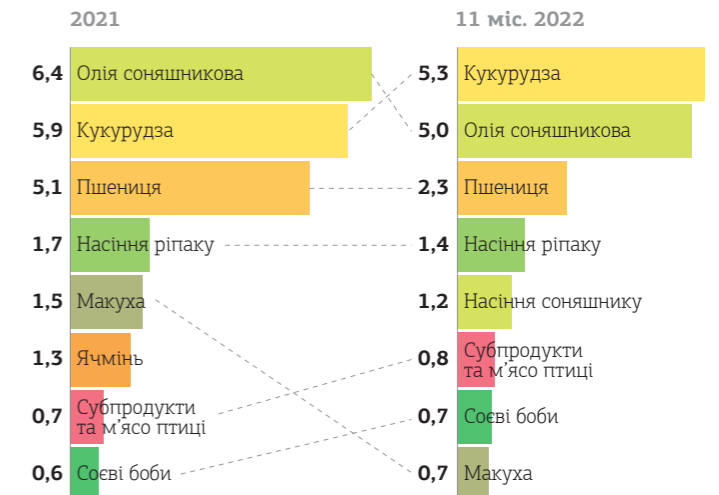
2021	11 міс. 2022
<ul style="list-style-type: none"> Китай 2 579 Єгипет 1 419 Туреч. 1 136 Нідерлан. 780 Індонезія 754 Інші 8 734 	<ul style="list-style-type: none"> Румунія 1 759 Туреч. 1 272 Польща 1 172 Китай 934 Іспанія 851 Інші 6 055
<ul style="list-style-type: none"> Індія 1 928 Китай 988 Нідерлан. 763 Іспанія 471 Польща 399 Інші 2 499 	<ul style="list-style-type: none"> Польща 730 Індія 666 Туреччина 589 Нідерлан. 369 Румунія 356 Інші 2 728
<ul style="list-style-type: none"> Китай 644 Польща 307 Білорусь 295 Туреччина 215 Грузія 169 Інші 2 319 	<ul style="list-style-type: none"> Польща 373 Китай 294 Румунія 131 Молдова 121 Литва 93 Інші 1 205
<ul style="list-style-type: none"> С. Аравія 196 Нідерлан. 144 Китай 73 ОАЕ 64 Молдова 62 Інші 813 	<ul style="list-style-type: none"> Нідерлан. 260 С. Аравія 208 Польща 118 Молдова 67 Словаччина 62 Інші 641

Агросектор України відіграє одну з ключових ролей в економіці країни. Можливості України експортувати свої товари пострали перед логістичними труднощами через блокування морських портів та обмежену пропускну здатність сухопутних шляхів, що частково було компенсовано реалізацією зернового коридору. Внаслідок цього з початку 2022 р. експорт в усі регіони світу, окрім ЄС, знизився. Це пояснюється тим, що Україна перенаправила експорт товарів через порти сусідніх країн, насамперед Румунії. Також ЄС скасував усі мита й збори на українські с/г товари на період з 4 червня 2022 р. по 5 червня 2023 р., що допомогло підтримати українську економіку та створило підґрунтя для зростання в наступні періоди.

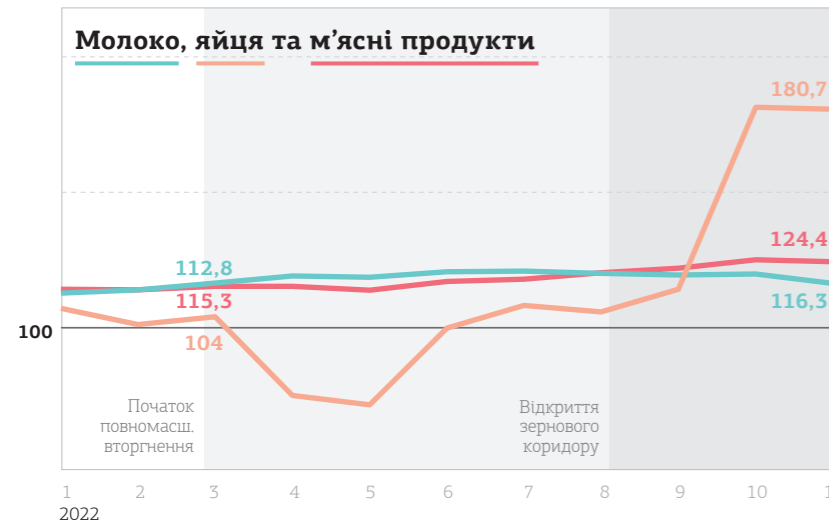
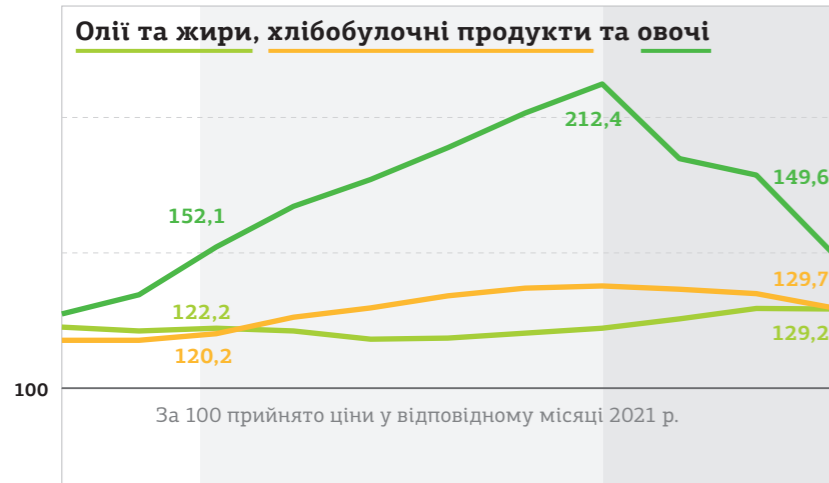
Для запобігання продовольчої кризи на початку березня 2022 р. КМУ обмежив експорт низки харчової продукції, зокрема жита, вівса, гречки, проса та цукру, живої худоби, мороженого м'яса ВРХ, м'яса та м'ясних субпродуктів. Але з червня обмеження на деякі види продукції скасували, зокрема на пшеницю та ячмінь.

Топ-товари експорту, млрд \$

Індекс споживчих цін в Україні у 2022 р.

Дані на 20.12.22

Агросектор України відіграє не тільки важливу роль у світовій економіці, а також майже повністю забезпечує місцеве населення основними с/г культурами, овочами й не менше 80% м'яса. Війна серйозно впливає не лише на глобальну, а й на внутрішню продовольчу безпеку. Після початку повномасштабної війни у зв'язку зі зростанням споживчих цін та безробіттям доступність харчових продуктів в Україні знизилася на 15-43% згідно з дослідженнями КШЕ.

Ціни на овочі нового врожаю зросли найбільше: значно підвищилися у другій половині червня, але у серпні почали знижуватись. Також через війну в Україні втрачено близько 20% промислового виробництва яєць, що призвело до різкого підвищення цін у жовтні 2022 року.

Індекс продовольчих цін у світі FAO

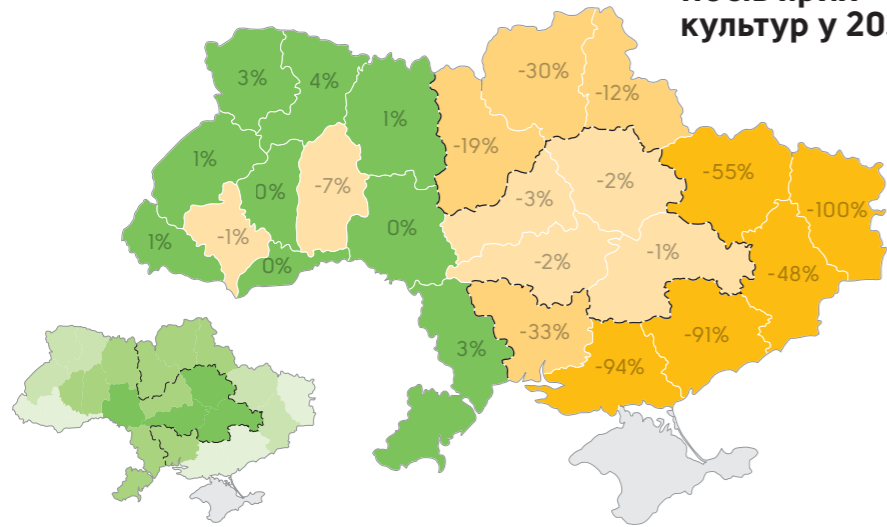
Дані на 20.12.22

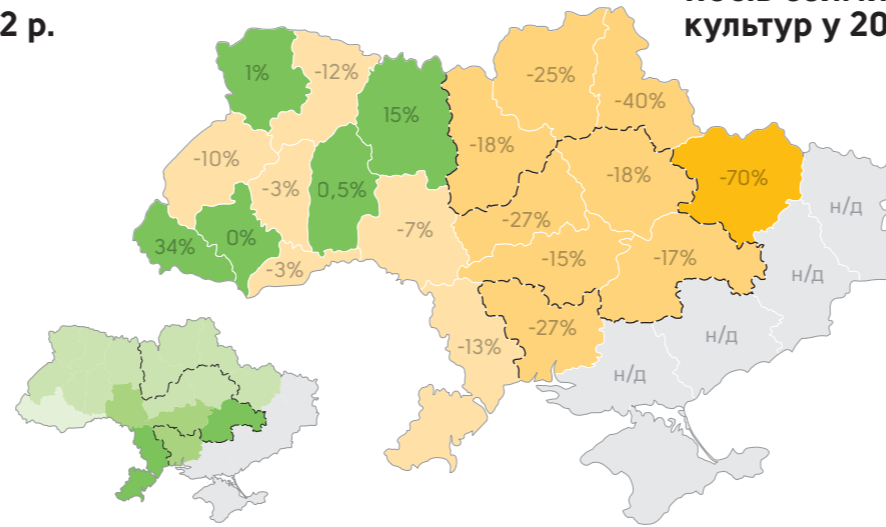
РОСЛИННИЦТВО

Посів ярих культур у 2022 р.

Посів озимих культур у 2022 р.

Проблеми посівної кампанії

Нестача, перебої з постачанням та подорожчання МТР: палива, насіння, ЗЗР та міндобри

Зміна сівозміни через зниження рентабельності деяких культур, підвищення вартості МТР і проблеми з реалізацією агропродукції

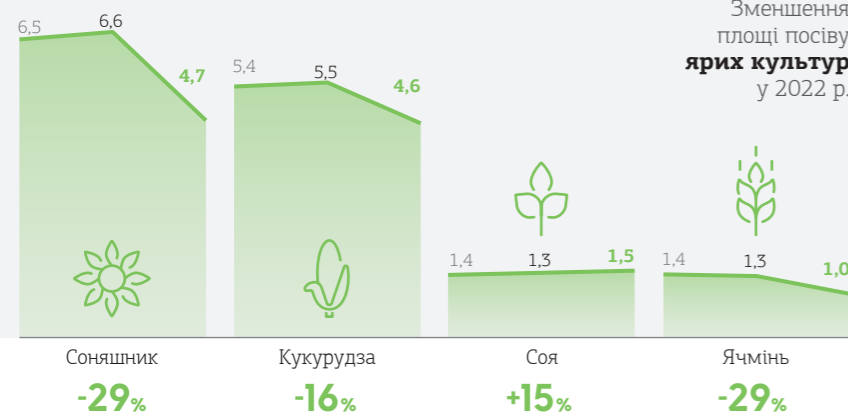

Неможливість доставити оплачені МТР зі складів на окупованих територіях або зони бойових дій

Неможливість проведення технологічних операцій (внесення ЗЗР, підживлення) через бойові дії або близькість до окупованих територій

Структура посіву культур, тис. га

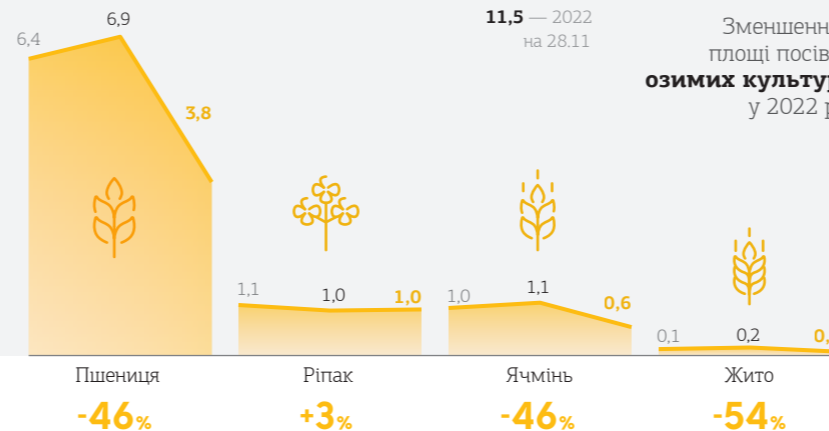
-21%

Зменшення площі посіву ярих культур у 2022 р.

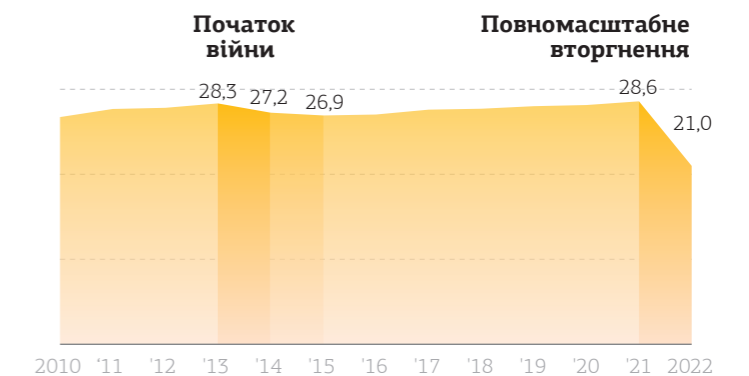
14,6 — 2020
14,8 — 2021
11,5 — 2022 на 28.11

-41%

Зменшення площі посіву озимих культур у 2022 р.

Динаміка посівних площ, млн га

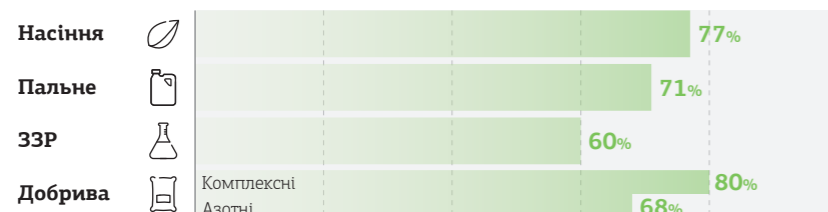

В результаті повномасштабного вторгнення у 2022 році посівні площі істотно зменшились.

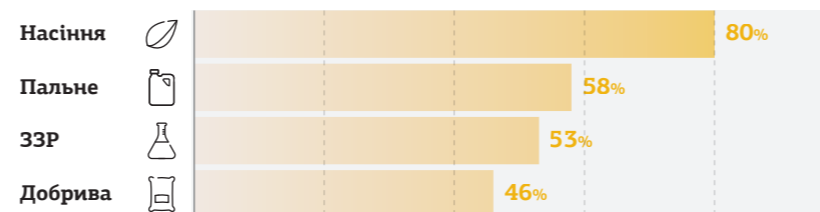
Сезон 2022 року: весняну посівну вдалось провести з меншими втратами завдяки тому, що аграрії здебільшого закупили добрива, насіння та ЗЗР у 2021 році.

Сезон 2023 року: з урожаєм у наступному році ситуація значно погіршиться — площі під озими зменшились на 38%, а забезпеченість МТР значно знизилась.

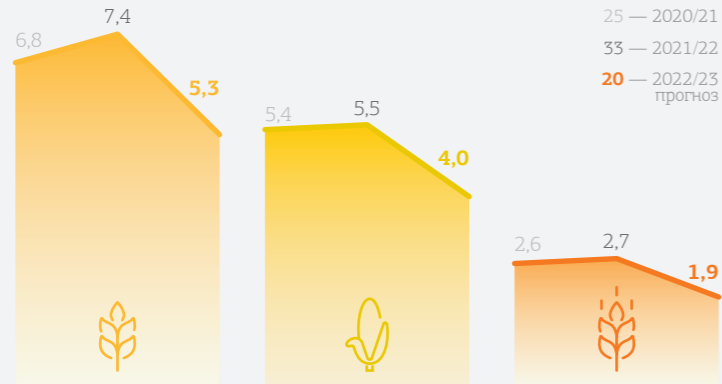
Забезпеченість аграріїв до весняної посівної 2022 р.

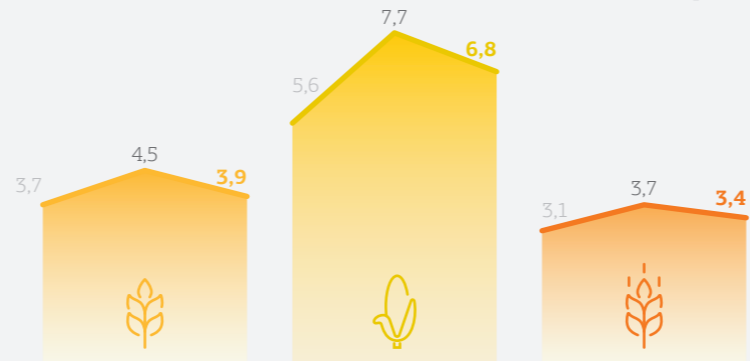
Забезпеченість аграріїв до осінньої посівної 2022 р.

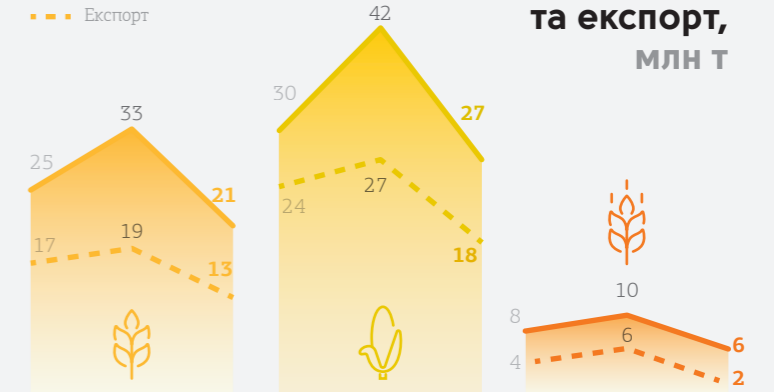
Зібрані площі, млн га

Врожайність, т/га

Виробництво та експорт, МЛН Т

Пшениця
-36%

Кукурудза
-27%

Ячмінь
-41%

Пшениця
-12%

Кукурудза
-12%

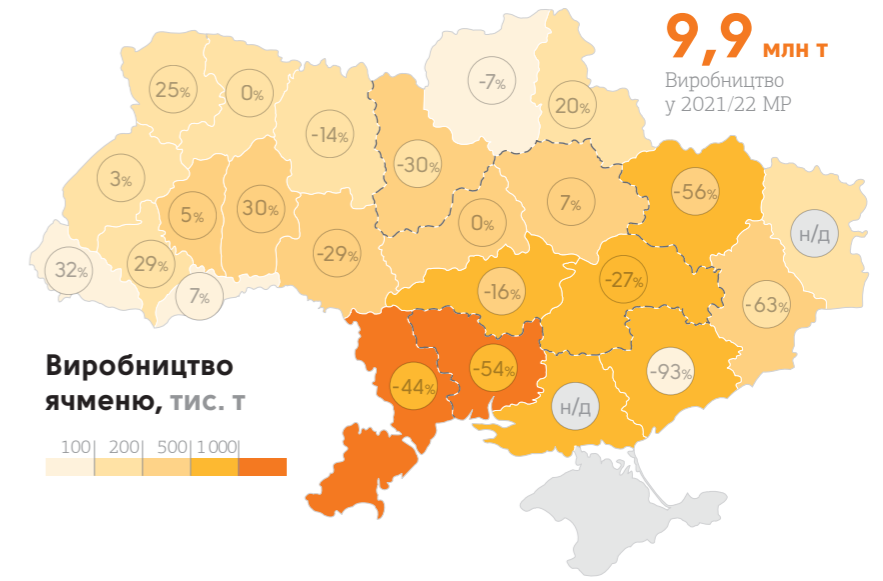
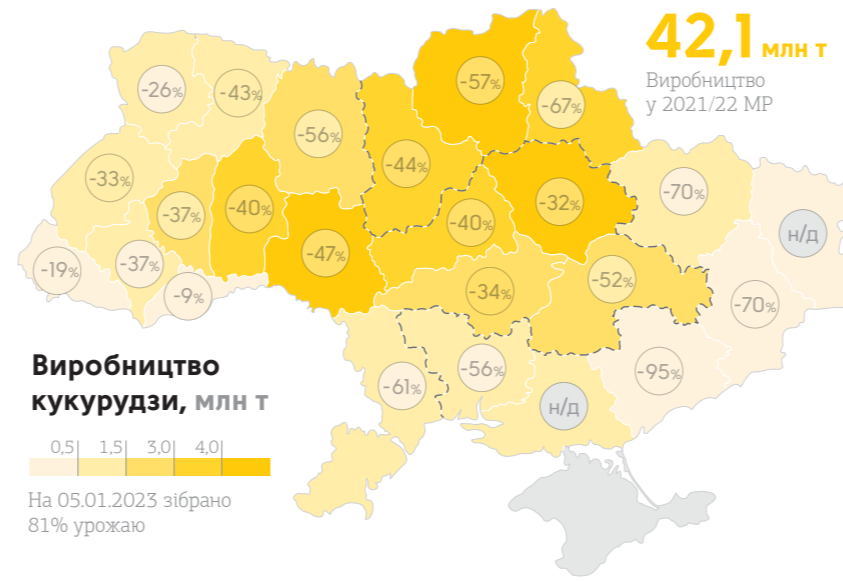
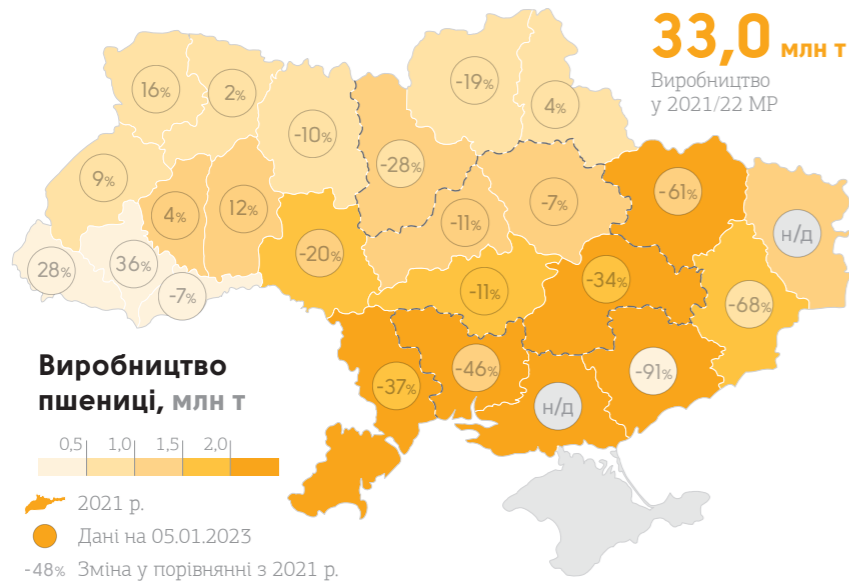
Ячмінь
-9%

Пшениця
-38%

Кукурудза
-36%

Ячмінь
-36%

Різниця 2022/2021 р.

ТОП-5 напрямів експорту з України у 2021/22 МР, МЛН \$

Пшениця

786 Єгипет	630 Індонезія	511 Туреччина	403 Пакистан	203 Сауд. Аравія
---------------	------------------	------------------	-----------------	---------------------

Кукурудза

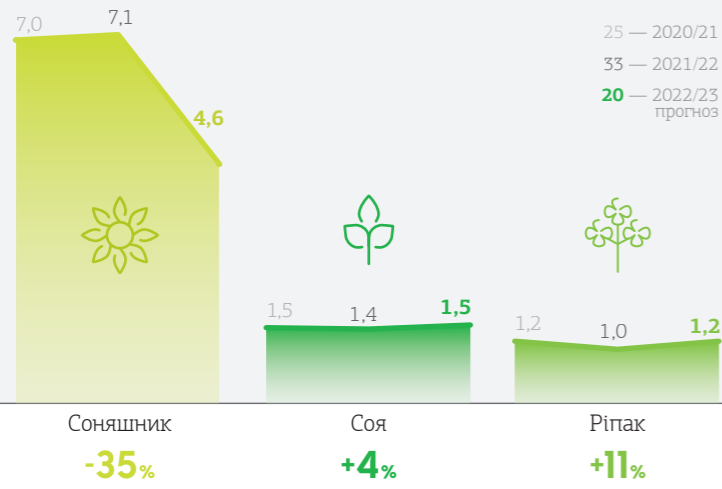
1 449 Китай	745 Іспанія	598 Румунія	414 Туречч.	412 Єгипет
----------------	----------------	----------------	----------------	---------------

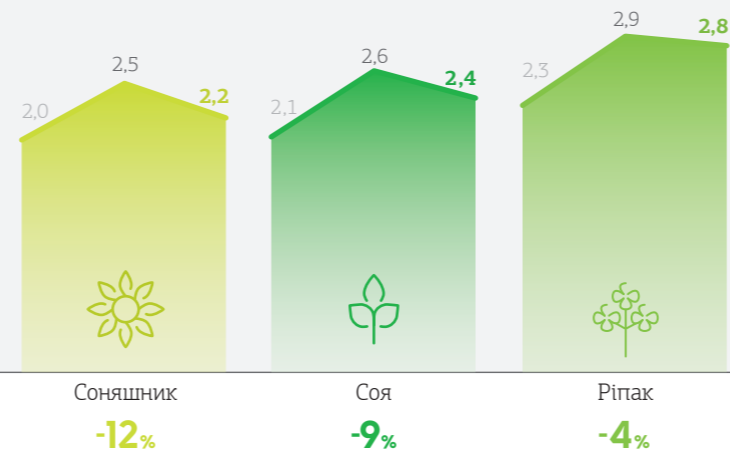
Ячмінь

608 Китай	255 Туреччина	98 Лівія	80 Сауд. Аравія	59 Туніс
--------------	------------------	-------------	--------------------	-------------

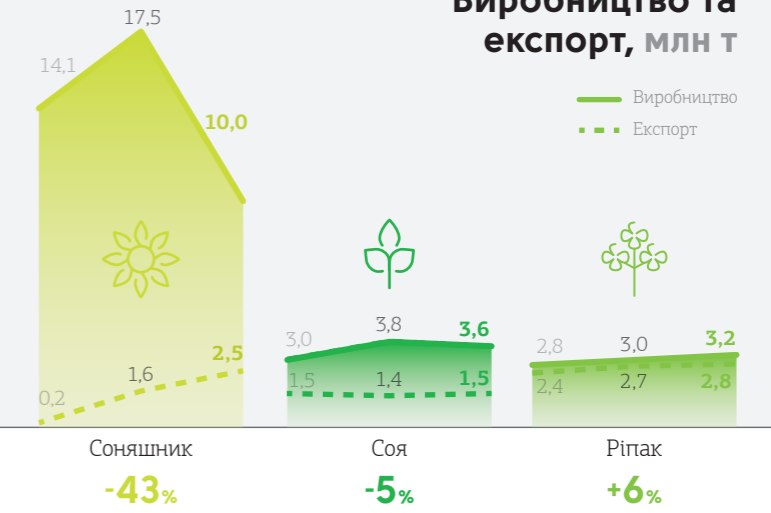
Зібрані площі, млн га

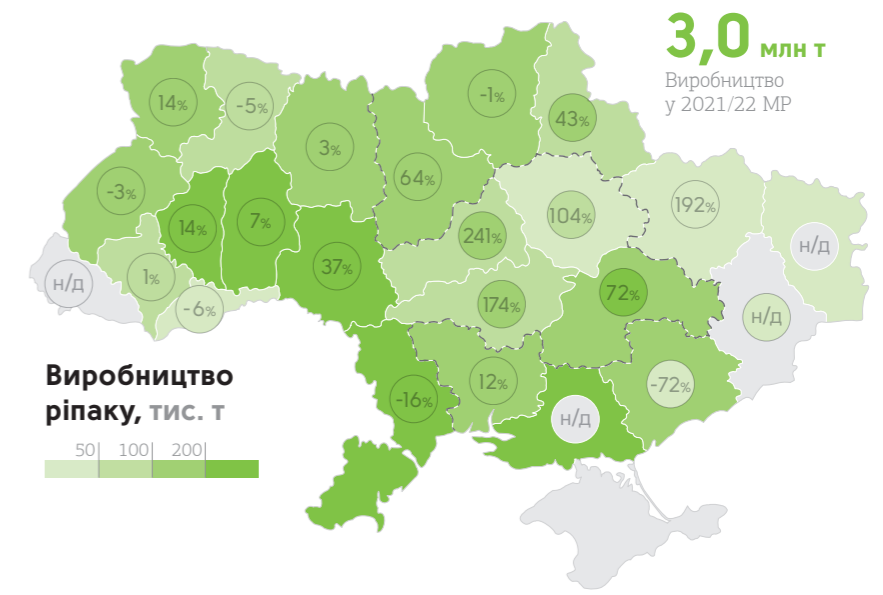
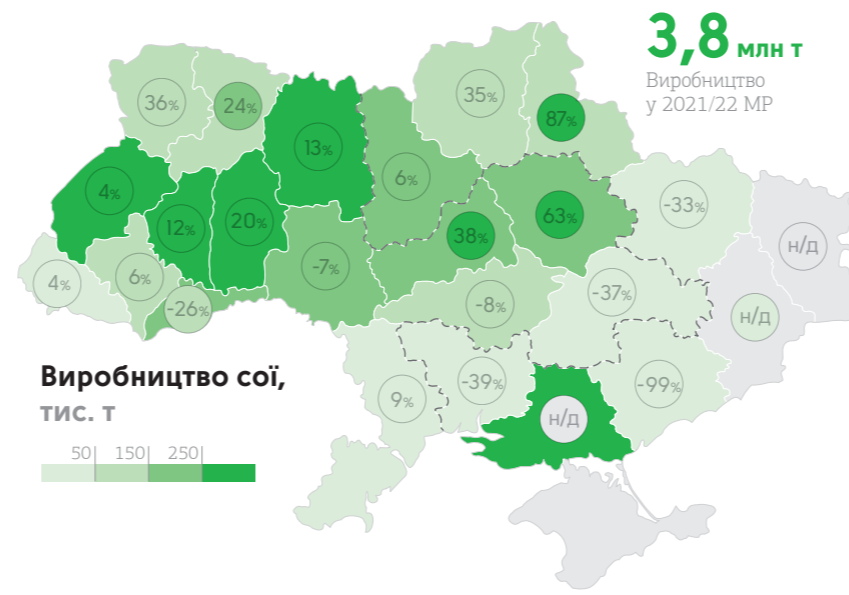
Врожайність, т/га

Виробництво та експорт, млн т

Різниця 2022/2021 р.

ТОП-5 напрямів експорту з України у 2021/22 МР, млн \$

327	181	150	121	59
Болгарія	Румунія	Туреччина	Угорщина	Молдова

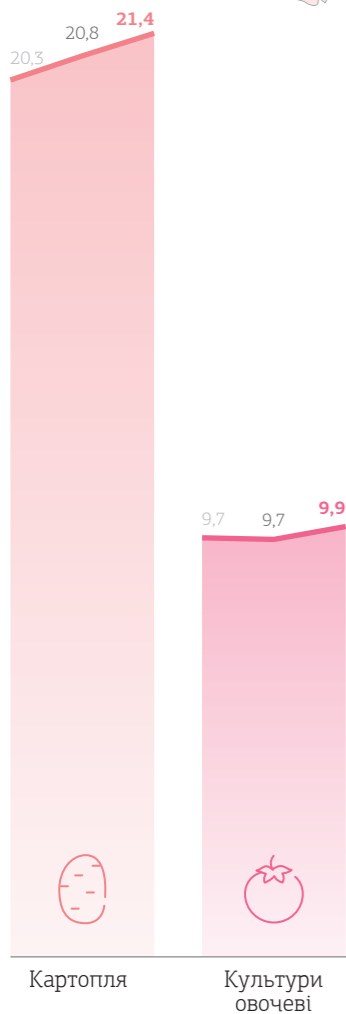
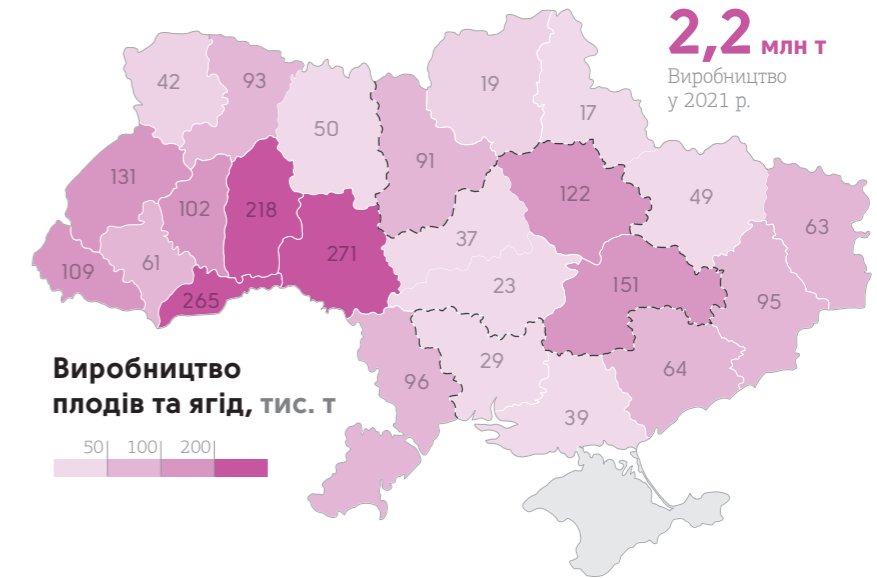
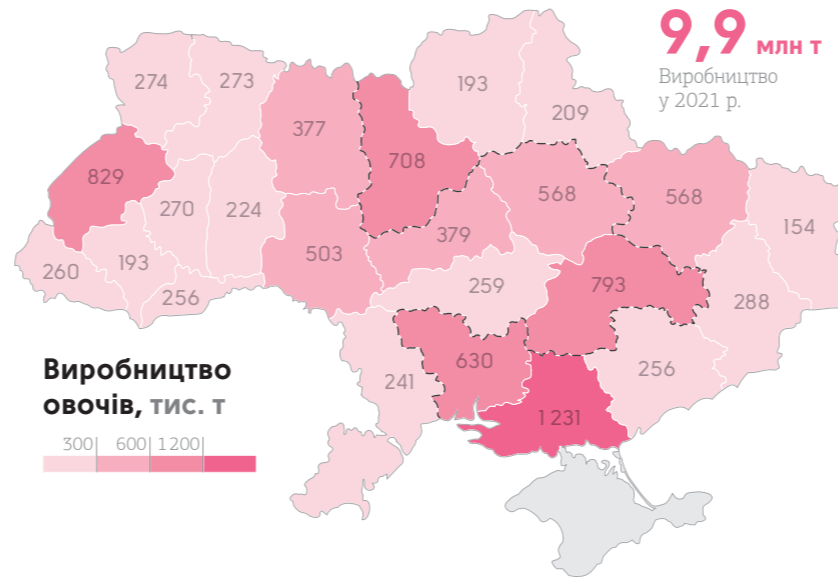
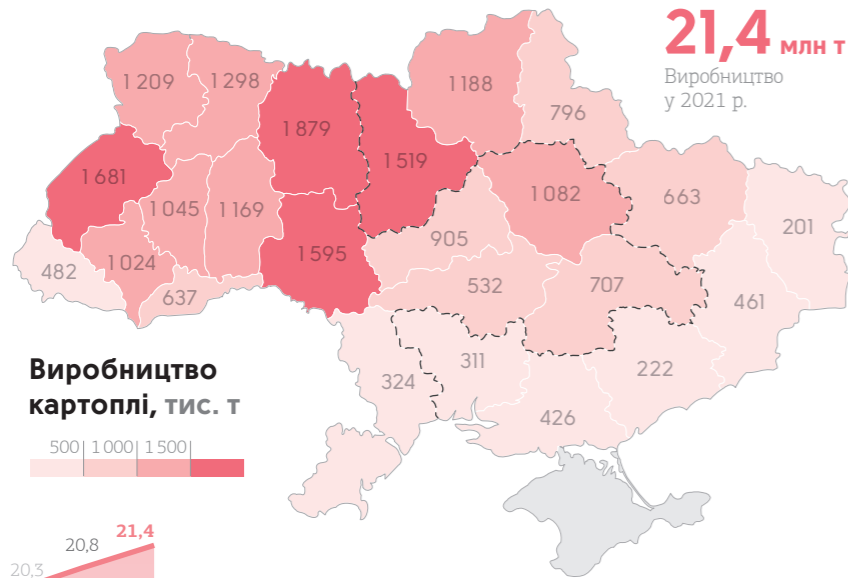

281	96	71	68	51
Туреччина	Нідерланди	Німеч.	Білорусь	Італія

336	234	234	137	108
Німеччина	Румунія	Польща	Бельгія	Франція

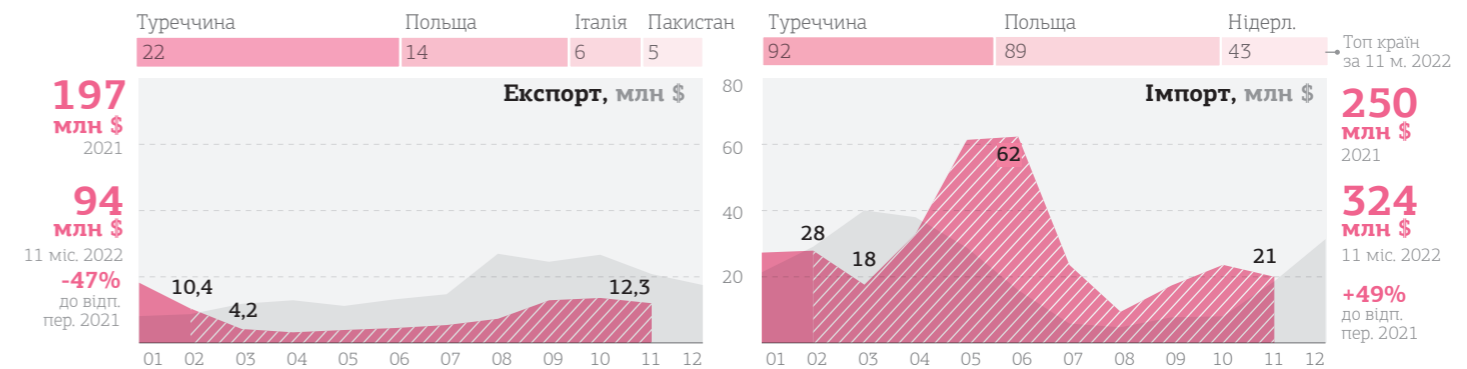
Проблеми та наслідки

- Виробництво овочів найбільше постраждало внаслідок російського вторгнення. **25% виробництва овочів зосереджено в тимчасово окупованих регіонах** півдня та сходу, а Херсонська область, частина якої довго залишалась окупованою, була лідером по їх виробництву.
- Зміна географії вирощування:** скорочення площ або відмова від виробництва в південних регіонах та збільшення в західних і центральних.
- Через пошкодження енергосистеми країни виникають **проблеми зі зберіганням і переробкою** овочів та фруктів.

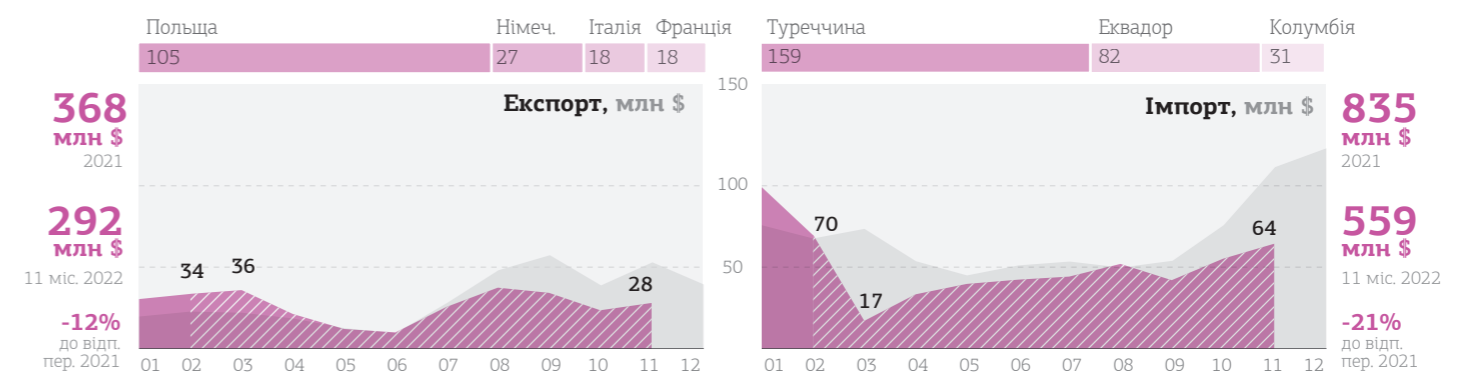
Виробництво овочів та фруктів

25 — 2019   33 — 2020   20 — 2021

Овочі та коренеплоди¹

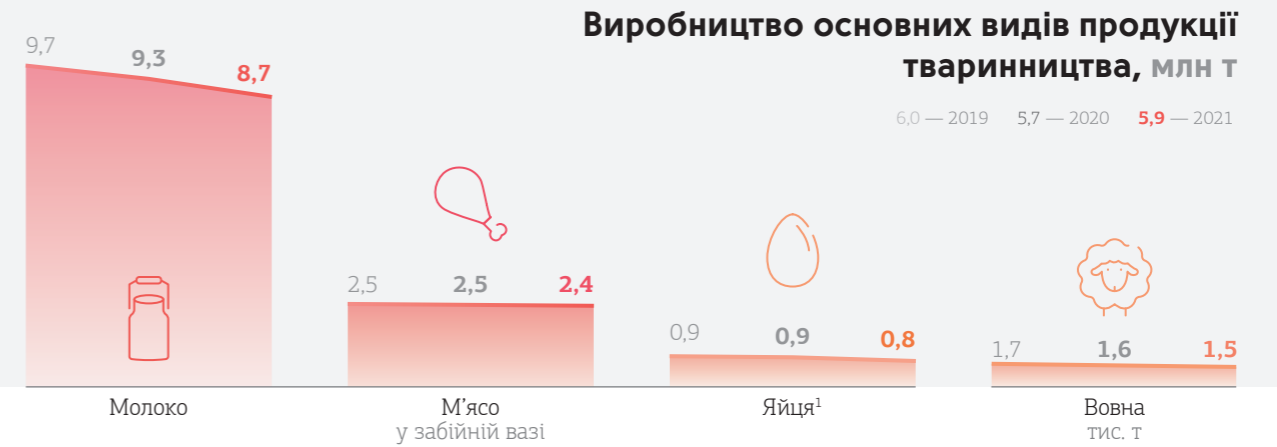
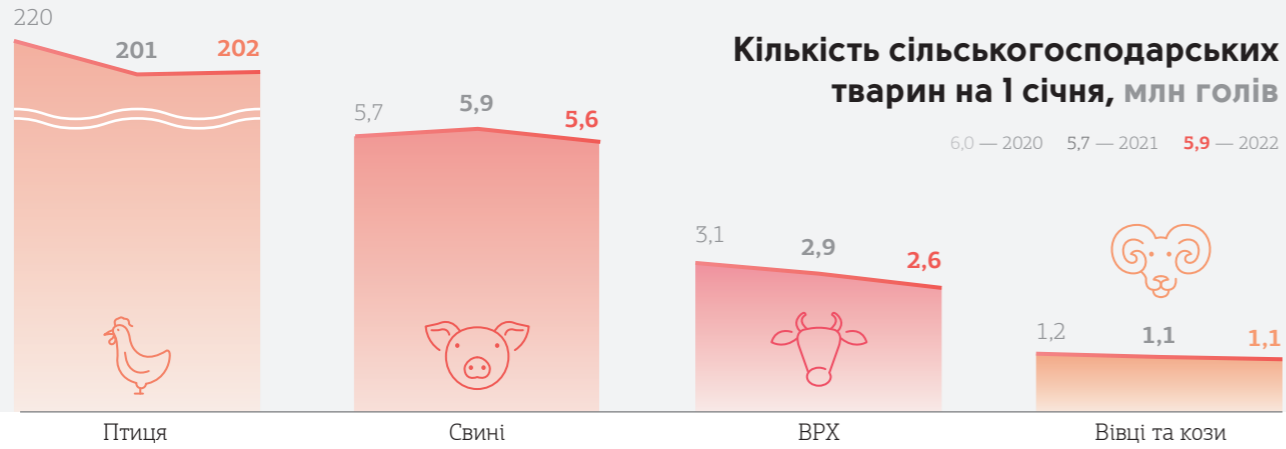

Плоди та горіхи¹

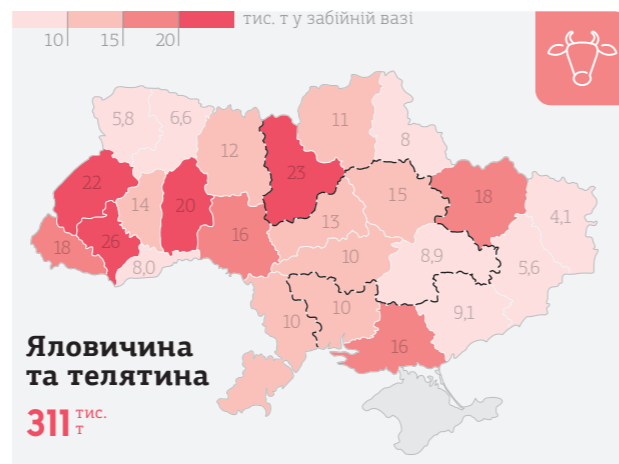
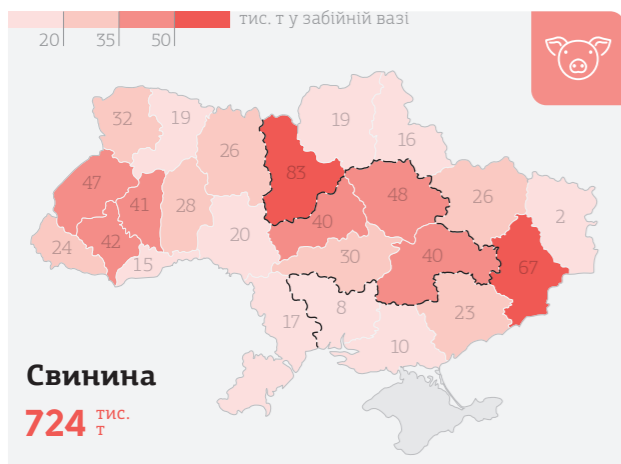
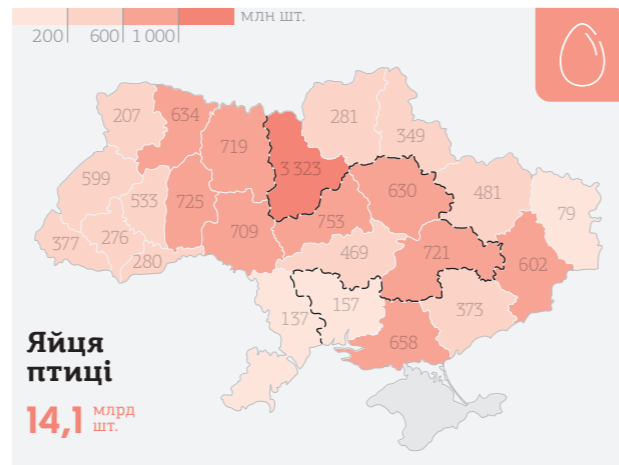
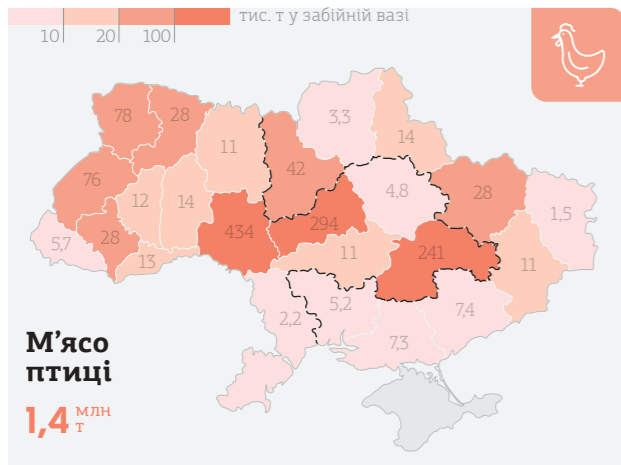

Тваринництво

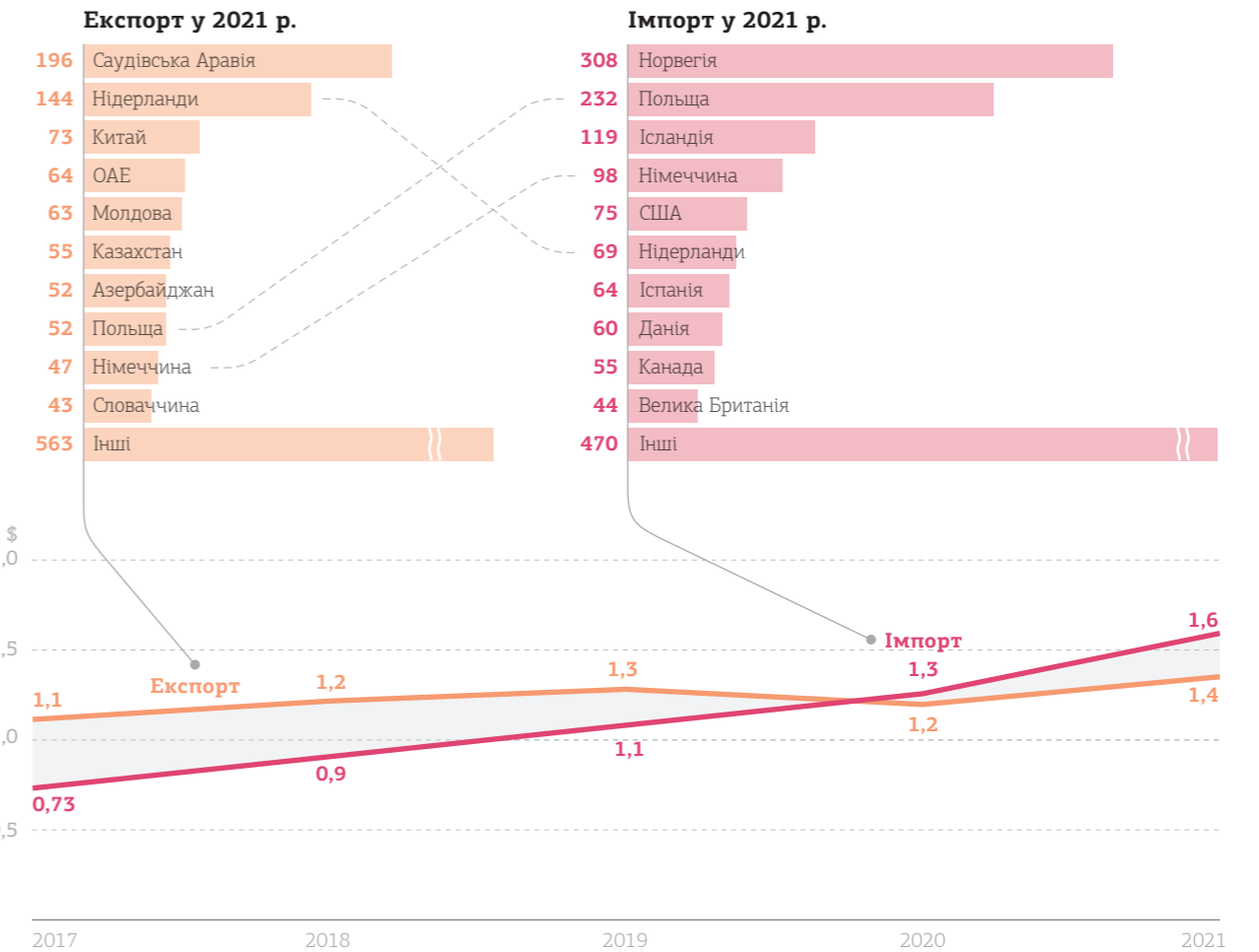

Виробництво м'яса та яєць у 2021 р.

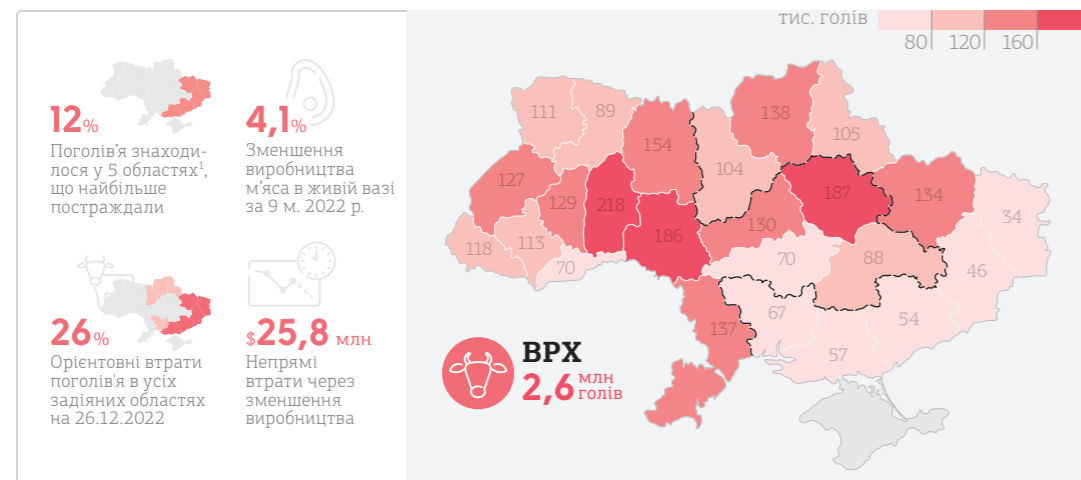
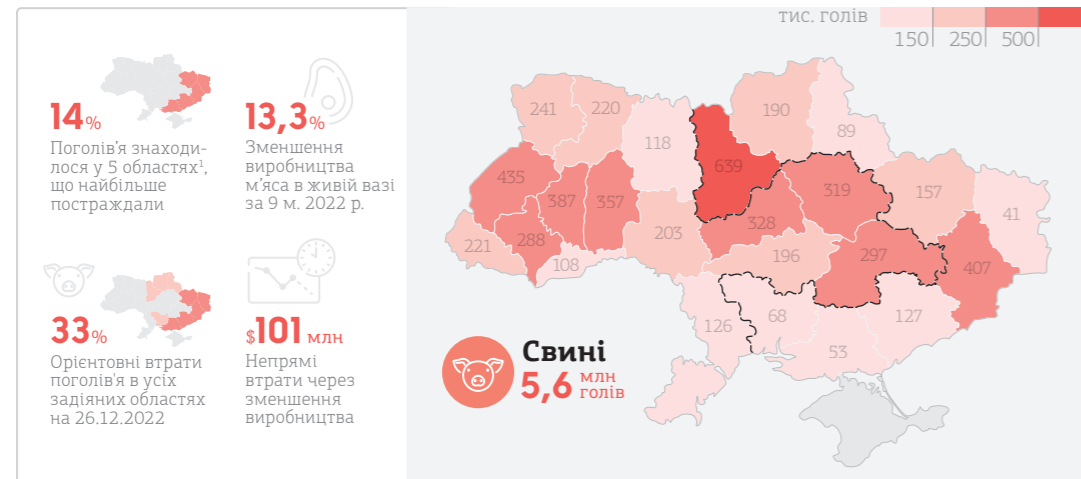
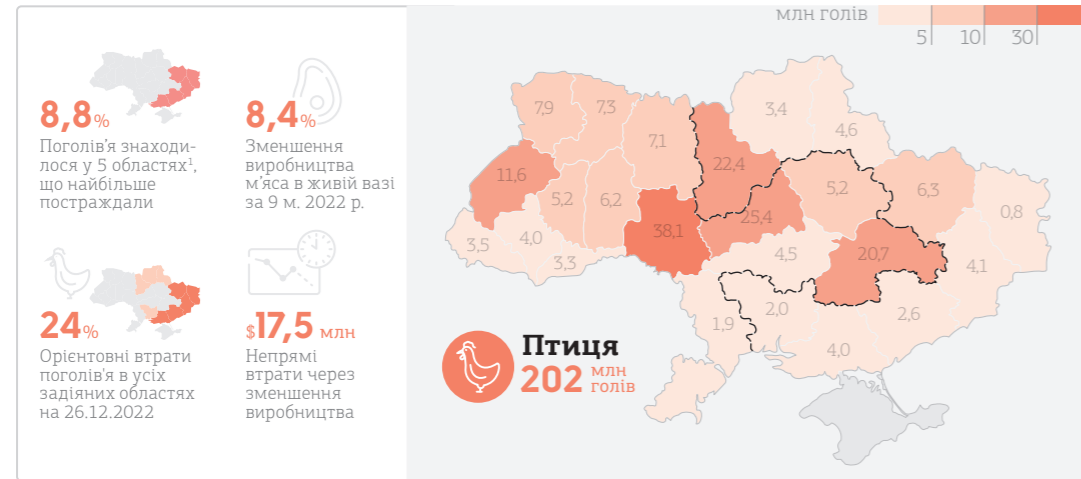

Торгівля продуктами тваринництва та живими тваринами, млн \$

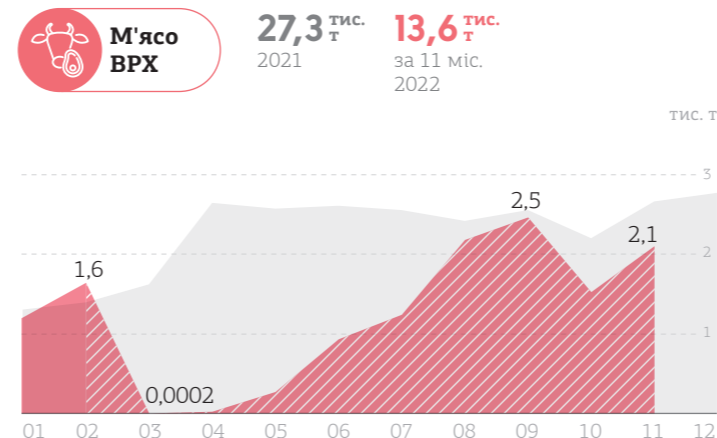
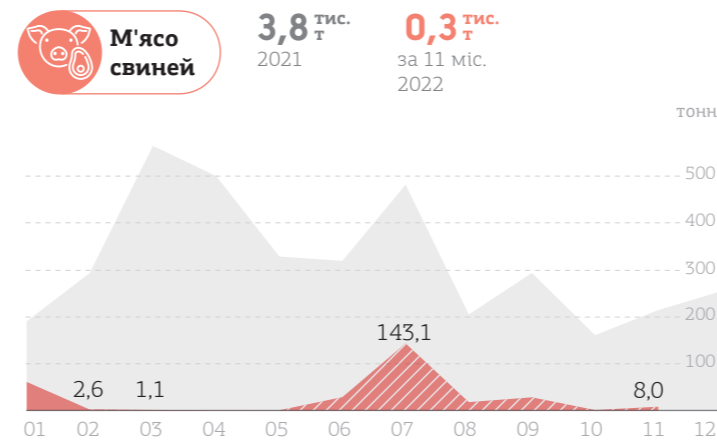
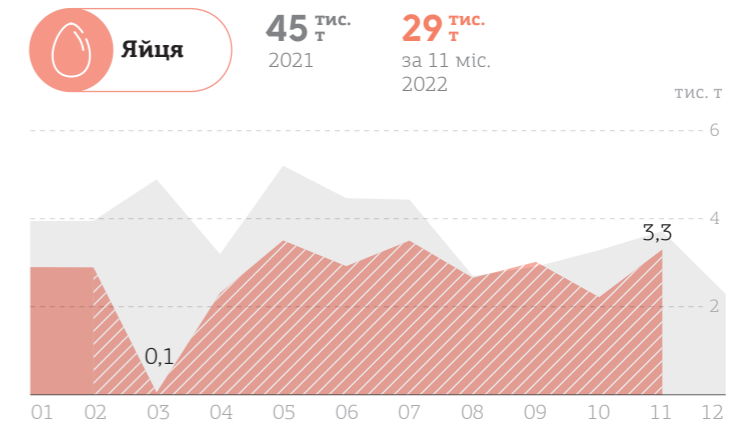
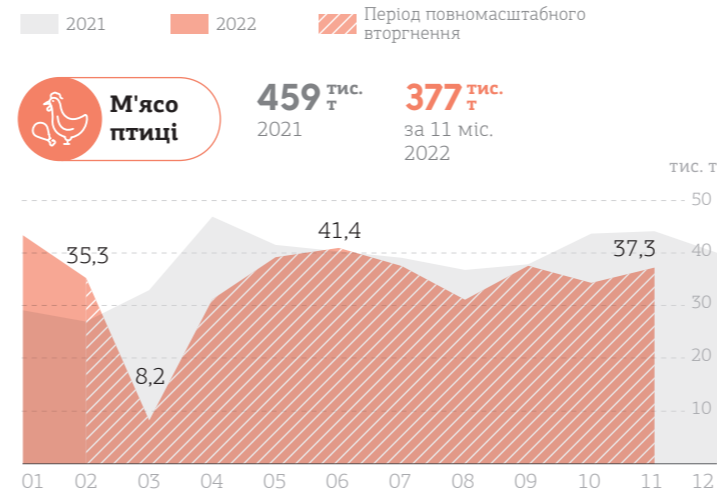

Регіональна структура поголів'я тварин та втрати

Дані на 01.01.22

Експорт м'яса та яєць

Руйнування та проблеми галузі

- Важкі умови праці** на окупованих та близьких до зони бойових дій територіях: постійні бомбардування, артобстріли, навали окупантів
- Здорожчання ветпрепаратів, а також неможливість доставки** на окуповані та близькі до зони бойових дій території
- Важко заготовити сіно чи силос** та зібрати кормові культури через обстріли, знищення с/г техніки та замінування полів
- Погіршення забезпечення МТЗ** через пошкодження та обкрадання виробничих приміщень, с/г техніки та обладнання
- Зруйновані ланцюги постачання сировини** на переробні підприємства в зоні бойових дій
- Порушення основних виробничих процесів** через знеструмлення та стабілізаційні відключення електроенергії

Наслідки для галузі

- Загибель тварин** внаслідок активних бойових дій, вирізання або через випуск на волю
- Порушення логістичних ланцюжків** на внутрішній та зовнішні ринки
- Зменшення продуктивності** поголів'я тварин та птиці
- Зменшення об'ємів виробництва** кінцевої продукції

Джерела: Держстат, USDA, Держмитслужба (вер. 2021, серп. та вер. 2022), UN Comtrade Database, власні розрахунки за методологією КШЕ

¹ 5 областей, що найбільше постраждали: Харківська, Донецька, Луганська, Запорізька та Херсонська

Переробна промисловість

Виробництво основних продуктів харчування у 2021 р., тис. т

<p>Напої млн л</p>	1 734 Води мінеральні та питні	1 703 Солодкі води	1 698 Пиво	555 Інші безалкогольні напої	406 Соки	174 Вина, сидр та лікери
<p>Рослинні жири та олії</p>	4 585 Нерафіновані олії соняшникова та сафлорова			722 Рафіновані олії соняшникова та сафлорова	224 Інші росл. олії	
					181 Олія ріпакова	
					170 Маргарин	
<p>М'ясні продукти</p>	1 374 М'ясо птиці ¹	724 М'ясо свиней ¹	311 Яловичина та телятина ¹	163 Субпр. м'ясні		
			245 Ковбасні вироби	87 Консерви м'ясні	99 Інші	
<p>Борошно та крупи</p>	1 210 Борошно	649 Висівки та пластівці				
			84 Крупи			
<p>Молочні продукти</p>	872 Молоко та вершки незгущені та згущені	440 Ферментовані продукти	184 Сир			
			141 Морозиво, лід			
			101 Сироватка, казеїн			
			71 Масло вершк.	Сухе молоко		
<p>Соуси та приправи</p>	1 450 Цукор		216 Кетчуп та томатні пасти			
			153 Соуси та приправи			
<p>Хлібобулочні та кондитерські вироби</p>	764 Хлібобулочні вироби та хліб	319 Печиво, вафлі та пряники	115 Шоколад	104 Торти та тістечка		
			113 Конд. вироби з цукру	61 Макар.	52 Сухарі	
<p>Інші харчові продукти</p>	185 Овочі, фрукти, горіхи готові, конс., морож.					
	176 Готові їжа та страви					
	109 Інші	Кава, чай				

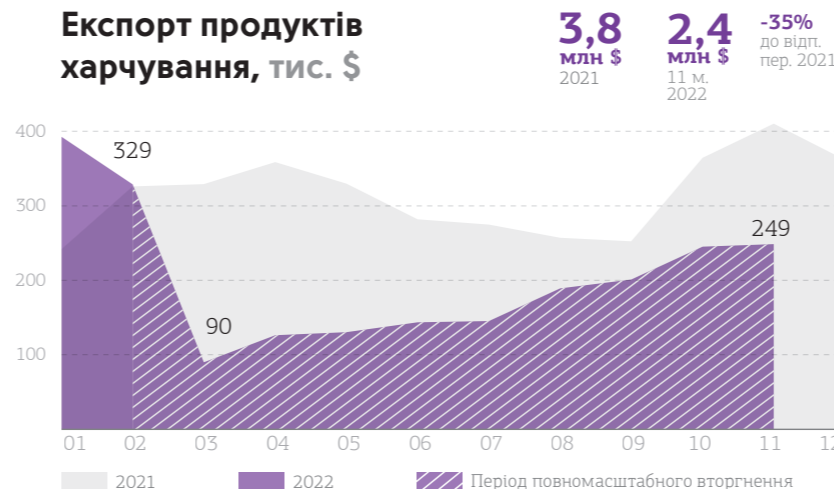
Харчова промисловість України займає вагоме місце в економіці та є стратегічно важливою галуззю, яка забезпечує продовольчу безпеку та соціальну стабільність країни. **Україна майже повністю забезпечує себе основними продуктами харчування** — 90% є вітчизняного виробництва.

Найбільше Україна імпортує фруктів, риби та рибних продуктів.

Водночас українська продукція поступово завойовує позиції й на зовнішніх ринках багатьох країн — в експорті переважають продукти олійної промисловості. У 2021 році експорт продукції переробної промисловості досягнув позначки \$10,3 млрд, з них \$7 млрд — це жири та олії.

Війна ускладнила роботу переробникам. Відновлення агропереробки в Україні буде досить тривалим процесом і потребуватиме значних інвестицій.

Експорт продуктів харчування, тис. \$

Проблеми та виклики

Перебої з електропостачанням порушують виробничі процеси, адже для більшості виробництв важливою є безперебійна робота

Втрата чи зупинка потужностей в зонах бойових дій та на тимчасово окупованих територіях, а також руйнування та викрадення обладнання

Порушення логістичних ланцюгів постачання сировини, дистрибуції до магазинів та експорту готової продукції

Підвищення вартості усіх ресурсів, що відповідно збільшує собівартість

Складність прогнозування споживання через зниження купівельної спроможності населення та міграцію, коливання цін та курсу валют

Велика хвиля міграції за кордон та всередині країни, внаслідок чого зменшилась кількість робочих у регіонах близьких до зони бойових дій

Формування значних залишків деяких видів продукції

Регіональний перерозподіл виробництва і споживання

Проблеми та виклики галузі

Зниження попиту серед населення внаслідок падіння купівельної спроможності та вимушеної міграції

Переміщення виробничих потужностей із регіонів, де були або тривають бойові дії

Ускладнена логістика у зв'язку із заблокованими портами та її подорожчання

Недостатня держпідтримка переробників на період війни зі сторони Уряду

Скорочення кількості ВРХ та зростання собівартості готової продукції стримують розвиток галузі

Порушення основних виробничих процесів через перепади та відсутність електроенергії

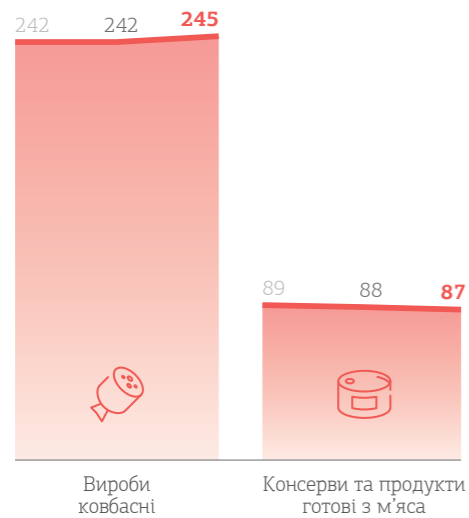
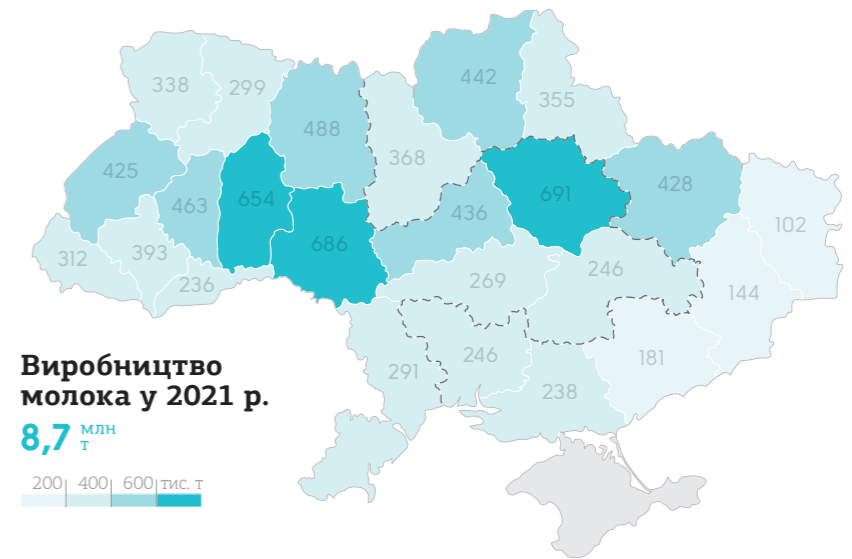
Брак обігових коштів для оплати праці й інших операційних витрат

Складна сертифікація відповідності продукції вимогам і стандартам країн ЄС

М'ясопереробна галузь працює на практично максимальних потужностях на безпечних територіях; окремі виробники курятини повернулися до довоєнних обсягів.

Виробництво на більшості **молокопереробних підприємств** відновилося, у тому числі внаслідок нарощення експорту. За оцінками експертів найбільше війна вплинула на виробництво свіжої продукції (молоко, вершки і т. д.), а сири та сирні продукти втратили 30% від показників 2021 року.

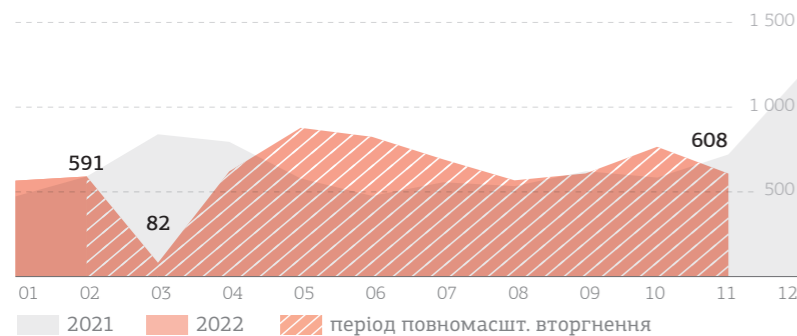
Виробництво м'ясної продукції, тис. т

Виробництво молочної продукції, тис. т

Експорт м'ясної продукції, т

8,0 тис. т 2021
6,8 тис. т 11 міс. 2022
+0,5% до відп. пер. 2021

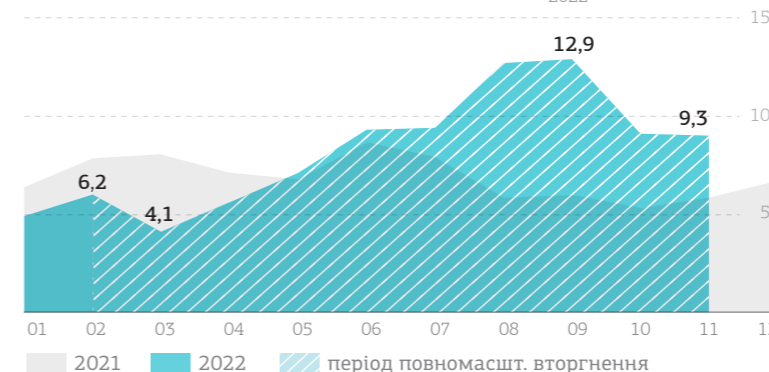

Топ напрямів експорту, млн \$

Країна	2021	11 міс. 2022
Нідерланди	5,1	10,1
Грузія	2,3	
Нігерія	1,7	
Молдова	1,2	
Азербайд.	1,2	
Інші	6,3	
Румунія		3,2
Грузія		2,2
Азербайд.		1,2
Гана		0,9
Інші		4,9

Експорт молочної продукції, тис. т

83 тис. т 2021
89 тис. т 11 міс. 2022
+19% до відп. пер. 2021

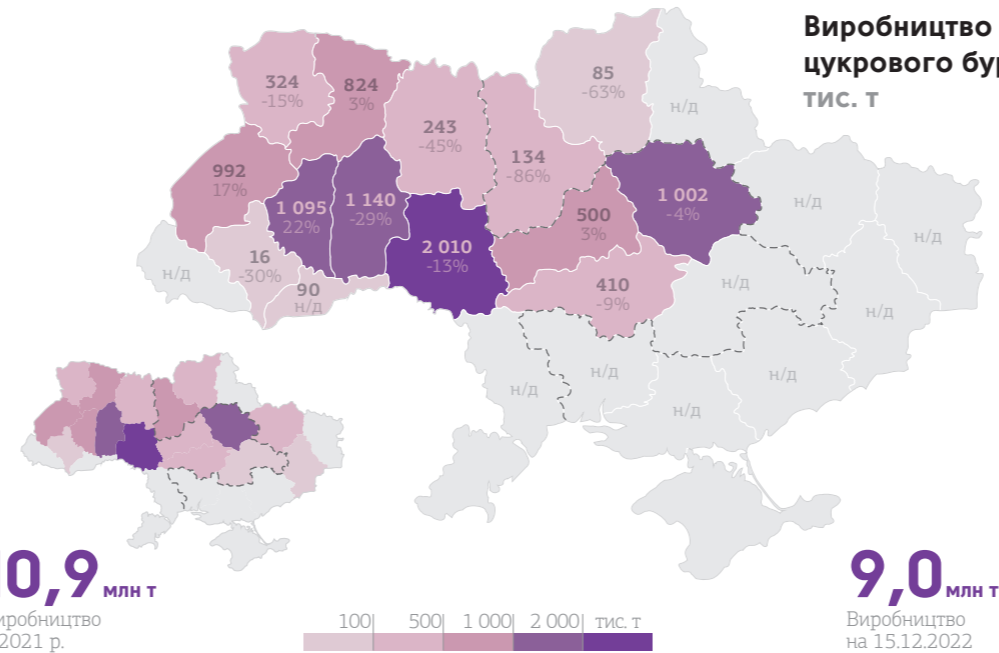
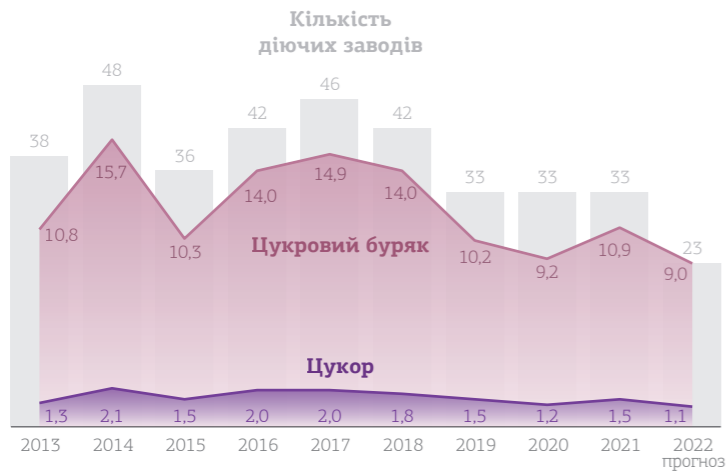

Топ напрямів експорту, млн \$

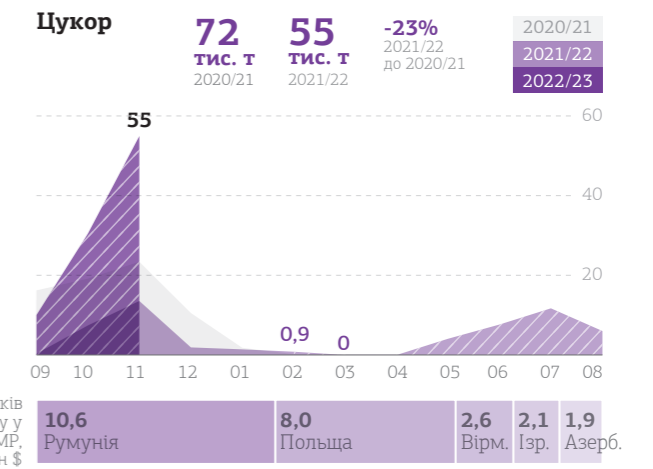
Країна	2021	11 міс. 2022
Молдова	36	63
Казахстан	22	
Азербайд.	14	
Грузія	14	
Китай	8	
Інші	70	
Молдова		43
Казахстан		20
Нідерланди		12
Ізраїль		12
Інші		84

Виробництво цукрового буряка та цукру, млн т

Динаміка експорту цукру, тис. т

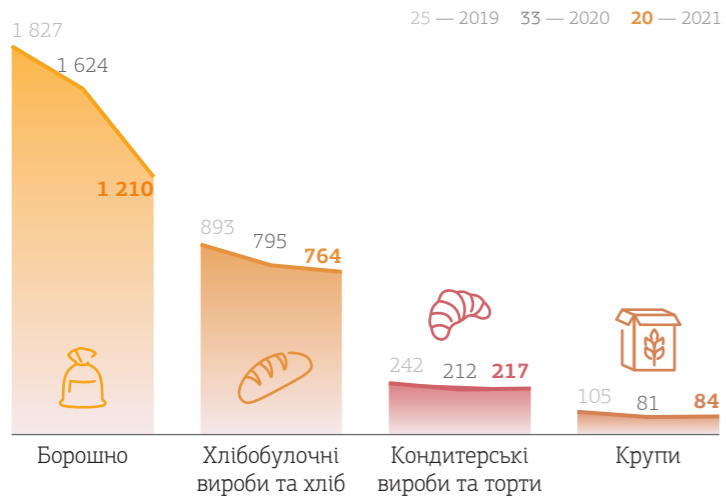
Виготовлення цукру напряму пов'язане з вирощуванням цукрового буряка. Здорожчання вирощування цукрових буряків (збільшення вартості пального, насіння, засобів захисту рослин, мінеральних добрив), складнощі з логістикою та висока вартість енергоносіїв призводять до росту собівартості виробництва цукру. Проте висока врожайність буряків у 2022 році забезпечить достатній рівень пропозиції сировини. З урахуванням перехідних залишків, пропозиція цукру, ймовірно, перевищить внутрішнє споживання, тому очікується збільшення експорту.

Борошномельна галузь в умовах війни продемонструвала вражаючу стійкість. Борошномельні підприємства, що знаходяться на неокупованій території, працюють і завантажені майже на 100%. Проблеми з експортом зерна через закриття портів призвели до здешевлення сировини для борошно-

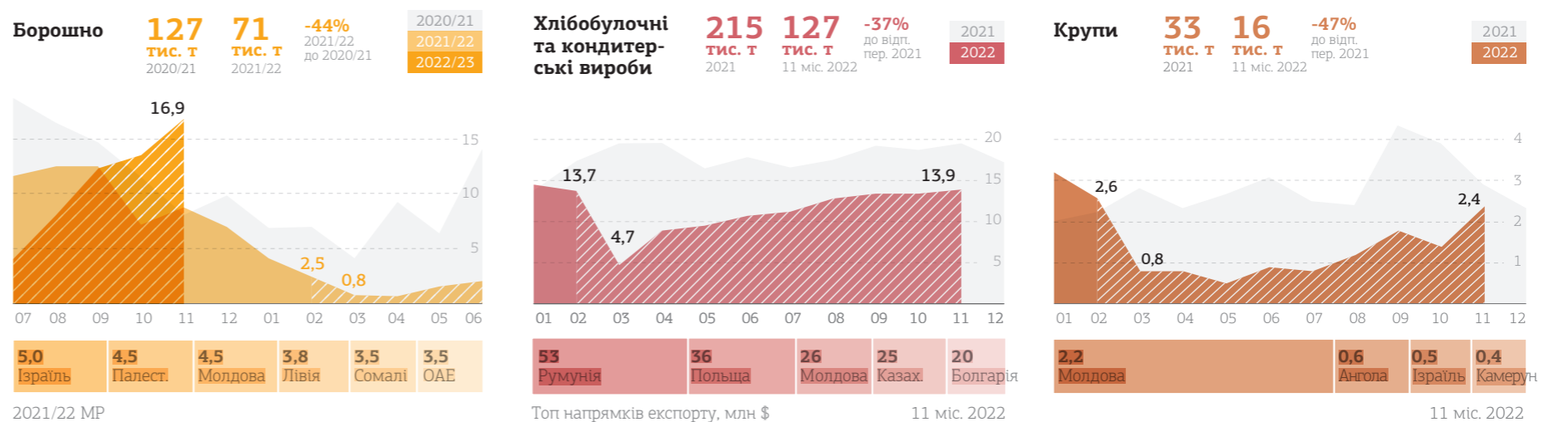
мельних підприємств, що позитивно вплинуло на галузь. Проте здорожчання інших компонентів собівартості та зменшення внутрішнього ринку споживання чинять негативний вплив. З осені на роботу галузі також негативно впливають відключення електроенергії.

З травня 2022 року заводи **хлібопекарської галузі** повернулись до звичного асортименту та режиму роботи. Хоча більшість хлібо заводів отримують електроенергію у повному обсязі завдяки домовленостям із військово-цивільними адміністраціями, підприємства суміжних галузей не завжди мають електропостачання, тому хлібозаводи не можуть сформувати запаси борошна, олії чи цукру на кілька днів. За сім місяців падіння виробництва становило близько 15-20% залежно від регіону. 20% підприємств сьогодні зруйновані або не повернулись до виробництва з початку війни.

Динаміка виробництва, тис. т

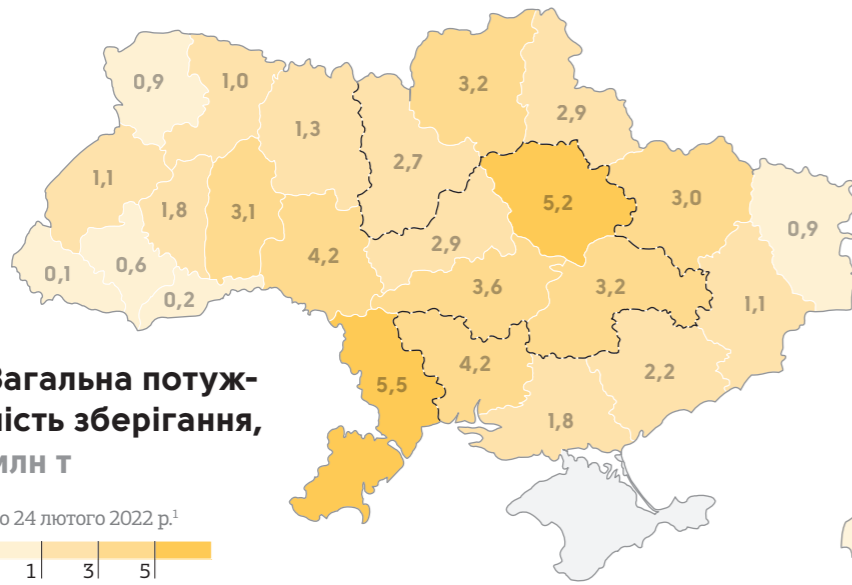

Динаміка експорту, тис. т

Інфраструктура та послуги

165 елеваторів знаходяться на територіях тимчасово окупованих областей. Це становить **>10% від довоєнних сертифікованих потужностей зберігання зерна.**

Проблеми та виклики

Низька оборотність на елеваторах через погане вивезення ранніх культур врожаю цього сезону, що в свою чергу ускладнює приймання пізніх культур

Зниження закупівельної здатності операторів ринку через нестачу обігових коштів та вільного місця на елеваторах

Пошкодження та руйнування обладнання і приміщень: тягових станцій, сушарок, силосів, адміністративних будівель, лабораторій і т. д.

Постійні відключення та відсутність електрики збивають з ритму роботи та паралізують весь ланцюжок виробничих процесів на елеваторі

Підвищення вартості сушіння зерна та перехід на альтернативні джерела палива

Пошук швидких альтернативних рішень для зберігання зерна: в полімерних рукавах, модульних зерносховищах

В регіонах, близьких до зони бойових дій або росії, **великі трейдери не планують купувати агропродукцію** через підвищені ризики та складність доставки

Незаконна «націоналізація» елеваторів та викрадення агропродукції на тимчасово окупованих територіях

Кількість елеваторів

Станом на 04.11.22, без малих зерносховищ потужністю до 5 тис. т

- Пошкоджено або зруйновано
- Додано потужності або побудовано новий елеватор

До 24 лютого 2022 р.¹

1 355 елеваторів та зерносховищ було в Україні

56,6 МЛН Т потужності одночасного зберігання зернових в Україні

На 1 вересня 2022 р.

6,5 МЛН Т ємність зруйнованих зерносховищ

>2,9 МЛН Т ємність пошкоджених зерносховищ

\$1,06 млрд оцінка вартості відновлення зруйнованих потужностей

Розрахунки Агроцентру КШЕ

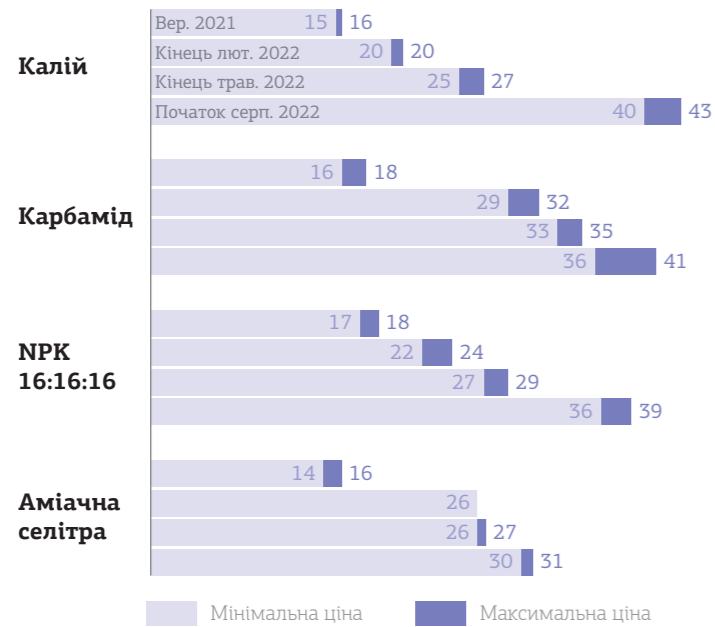
На 4 листопада 2022 р.

77 елеваторів потенційно зруйновані чи пошкоджені за період повномасштабного вторгнення

32 елеватори побудовано або додано нові потужності з 24 лютого 2022 року

За оцінкою Elevatorist.com на основі даних з відкритих джерел

Внутрішні ціни на добрива, тис. грн/т

Динаміка імпорту добрив, тис. \$

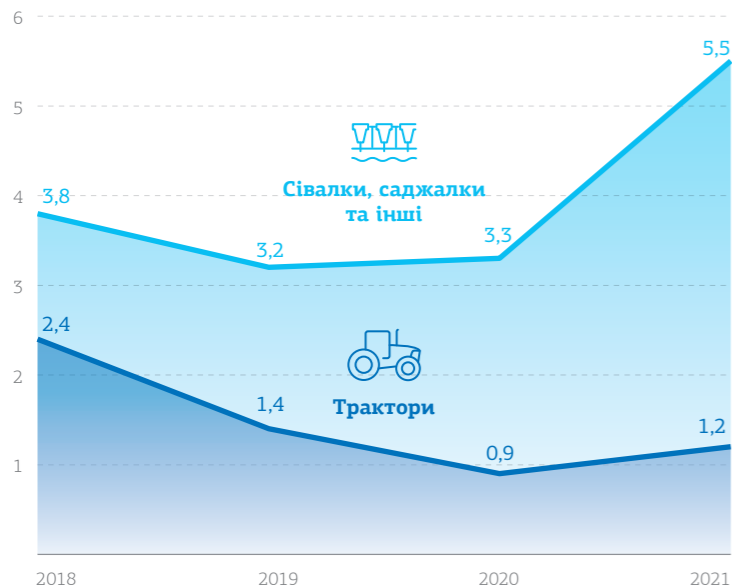

Країни імпорту, тис. \$

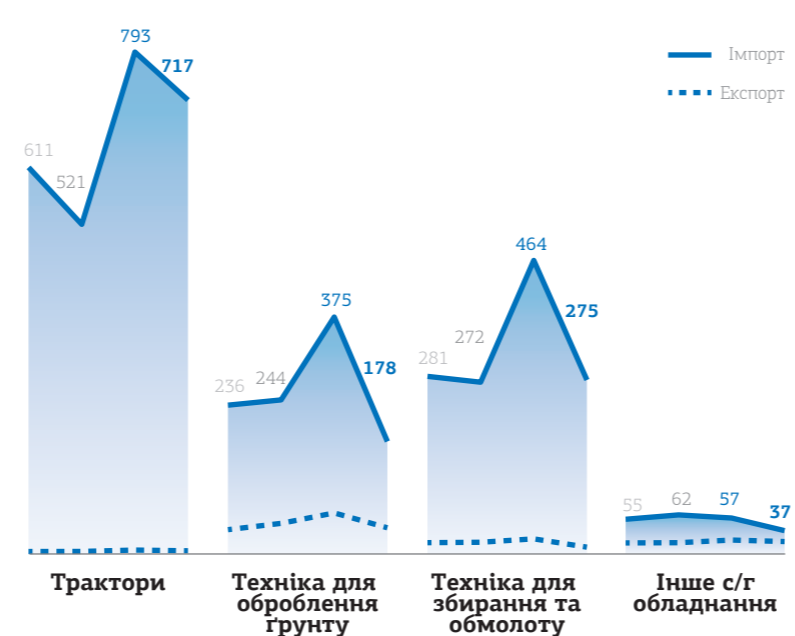
Країна	2021	11 міс. 2022
Білорусь	572	140
Литва	248	250
Польща	234	238
Казахстан	85	29
Узбекистан	76	59
Інші	449	36

До війни Україна приблизно на **50% забезпечувала себе мінеральними добривами** (азотними добривами — близько 70-75%, фосфатними й комплексними — до 20%). На українському ринку мінеральних добрив спостерігається суттєве зменшення виробництва та імпорту усіх видів добрив. В цілому експерти розходяться в думках щодо оцінки дефіциту мінеральних добрив у сезоні 2022-2023 рр. З однієї сторони, спостерігається **скорочення пропозиції**, як імпортової, так і вітчизняної продукції, а з іншої — спостерігається **скорочення споживання добрив**, особливо в прифронтових зонах. В першу чергу це пов'язано з істотним здорожчанням усіх видів мінеральних добрив. Зростання цін на світовому ринку, висока собівартість виробництва, проблеми з доступом до сировини, а також ускладнення імпортової логістики через війну є ключовими причинами.

Виробництво с/г техніки в Україні, тис. шт.

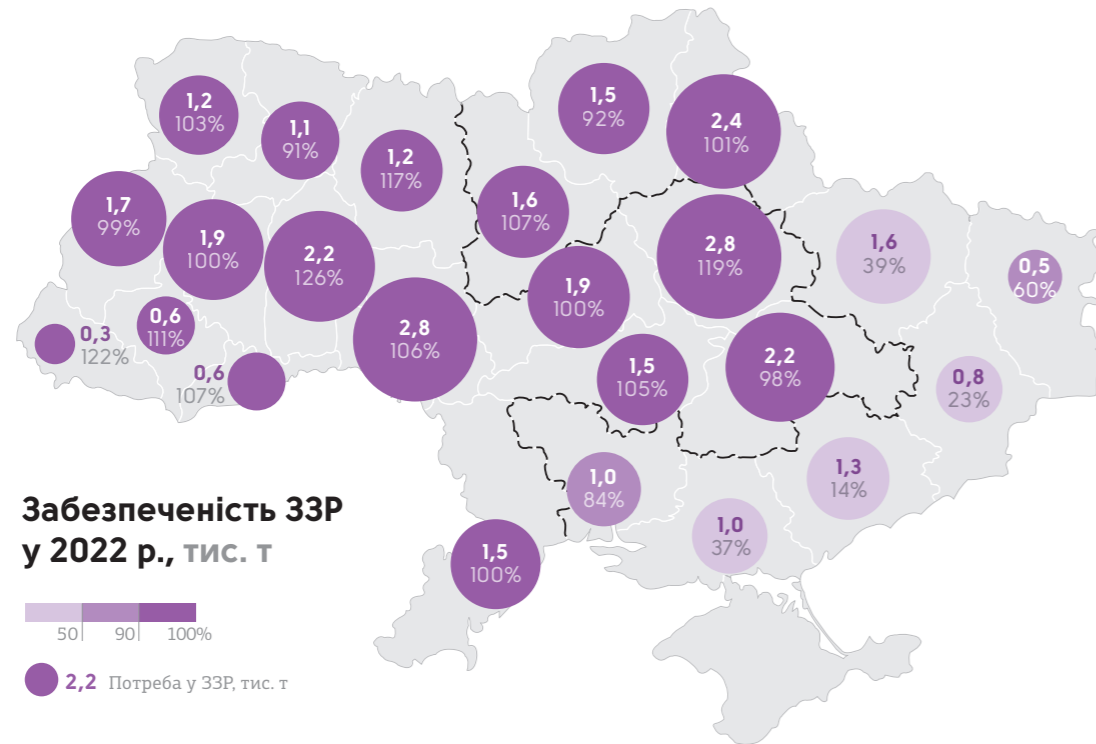
Динаміка експорту та імпорту с/г техніки, тис. \$

Країни імпорту, тис. \$

Країна	2021	11 міс. 2022
Німеччина	472	328
США	265	149
Польща	121	122
Нідерланди	145	88
Китай	120	86
Інші	568	434

Ринок с/г техніки в Україні до 2022 року стрімко розвивався. У 2021 році було значне зростання продажу техніки за різними групами — **аграрії імпортували в 2 рази більше, ніж у 2020 році**. З початком вторгнення попит на техніку істотно впав, проте з середини весни він почав повільно відновлюватись. За підсумками 11 міс. 2022 р. імпорт впав на 22%, при цьому продаж техніки за найбільш оптимістичним прогнозом зменшиться не менше ніж на 50%. Більша частина імпорту після початку війни відбувалась за раніше укладеними контрактами. Сільськогосподарська техніка — це категорія активів, що **знала найбільших втрат внаслідок війни** — викрадення на тимчасово окупованих територіях, пошкодження через влучання ракет у склади або під час польових робіт. За оцінками КШЕ, 11% від наявних до 24 лютого техніки та устаткування повністю або частково пошкоджені, а вартість їх заміни складає \$2,9 млрд.

Засоби захисту рослин

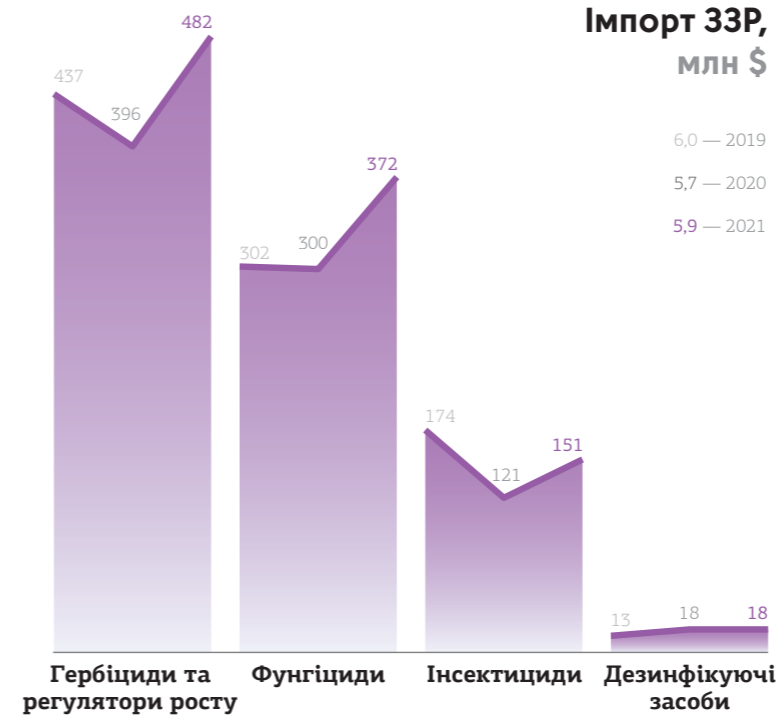
Витрати на ЗЗР залишаються однією із суттєвих статей собівартості виробництва, що впливає на прибутковість. Аграрії, не маючи достатньо оборотних коштів, змушені зменшувати внесення агрохімії у середньому на третину порівняно зі стандартними технологічними картами. **Падіння продажів спостерігається по всіх категоріях продуктів: гербіциди, інсектициди, фунгіциди, дезінфікуючі засоби та ін.** Просідання ринку в натуральному вимірі оцінюється на рівні 25-30%, а в грошовому за 11 м. 2022 р. імпортовано ЗЗР на суму \$837 млн, що на 9% менше, ніж за аналогічний період 2021 р.

Середньозважена ціна зросла на третину в порівнянні з минулим роком. Найбільш стрімке зростання показали оригінальні імпортні препарати. Ціни на генеричні зросли менш істотно, тому їх частка у структурі споживання зросла. Споживачі з більшим зембанком мали менш суттєве зниження закупівель ЗЗР. Але змінилася структура в регіональному вимірі: з регіонів, найбільш постраждалих від бойових дій та окупації, до більш безпечних.

Посівний матеріал

В останні роки обсяг імпорту насіння складав близько \$400 млн, **найбільше імпортували насіння кукурудзи та соняшнику**. Близько 80% насінневого фонду складають пшениця та ячмінь, які є переважно вітчизняного виробництва. Весняну та осінню посівні кампанії 2022 року вдалось провести з незначним дефіцитом насіння, адже деякі склади з продукцією знаходяться на тимчасово окупованих або близьких до зони бойових дій територіях. Обсяги закупівлі насіння на 2023 рік зменшуються через прогнозоване скорочення посівних площ.

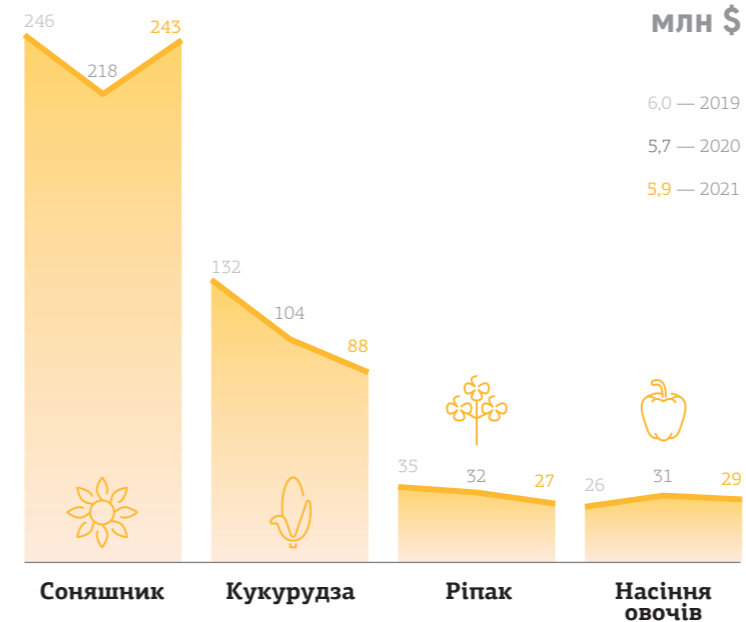
В останнє десятиріччя відбувся активний розвиток насінництва — більшість іноземних селекційних компаній побудували свої заводи на території України та вітчизняні компанії розвивали свою селекцію. Завдяки цьому Україна активно нарощує експорт насіння зернових та олійних культур. У 2022 р. вперше за роки незалежності і **незважаючи на воєнний стан обсяги експорту насіння гібридної кукурудзи перевищили обсяги імпорту**.

Топ 5 країн імпорту ЗЗР, тис. \$

Країна	2021	11 міс. 2022
Китай	274	297
Франція	224	141
Німеччина	129	113
Іспанія	80	64
Ізраїль	63	44
Інші	283	177

Імпорт насіння для посіву, млн \$

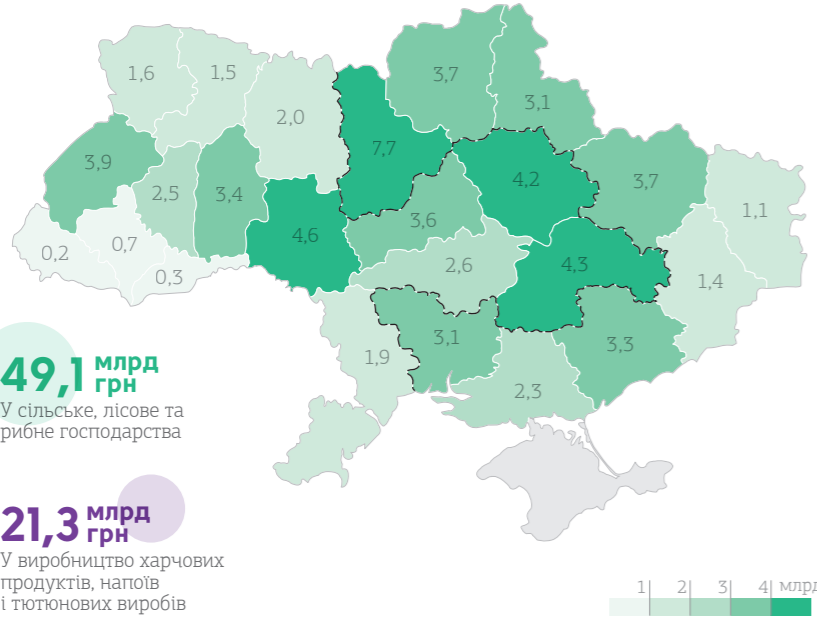
Топ 5 країн імпорту насіння у 2021 р., тис. \$

Країна	2021
Франція	90
США	85
Туреччина	80
Німеччина	42
Іспанія	27
Інші	130

Фінанси

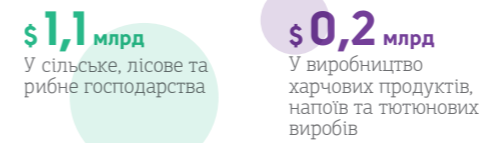
Капітальні інвестиції у 2021 р., млрд грн
Сільське господарство та переробка

Капітальні інвестиції за видами діяльності у 2021 р., млрд грн

Прямі інвестиції у 2021 р.

Інвестиції в агробізнес під час війни

Повномасштабна війна негативно вплинула на інвестиції в Україну. Інтегральний показник Індексу інвестиційної привабливості у I пол. 2022 р. впав до 2,17 балів з 5-ти. Це значення найнижче з 2013 р., коли індекс впав до 1,8 бала. Це непоганий результат, який свідчить про стійкість українського бізнесу. Агробізнес відіграє ключову роль, створюючи підґрунтя для більш сприятливого інвестиційного клімату.

Наразі про великі інвестиційні проекти говорити важко, та зацікавленість інвестування у відбудову України зростає.

Капіталізація агрохолдингів з початку вторгнення

У перші тижні повномасштабної війни акції українських агрохолдингів упали, ця тенденція спостерігалась ще за тиждень до 24 лютого на фоні заяв представників росії. **В березні у деяких компаній була позитивна динаміка** — на оптимізм інвесторів вплинули військові успіхи України та проведення мирних переговорів у той момент.

В цілому з листопада 2021 року капіталізація українських аграрних компаній значно знизилася — від 30 до 70%. **Це сталося не тільки внаслідок вторгнення, а також на фоні уповільнення росту світової економіки та входження у фазу рецесії.** Незважаючи на це, українські компанії мають потенціал для відновлення своїх позицій — насамперед завдяки розблокуванню портів і налагодженню експорту та логістики. Ключовим фактором для українських акцій буде перемога України.

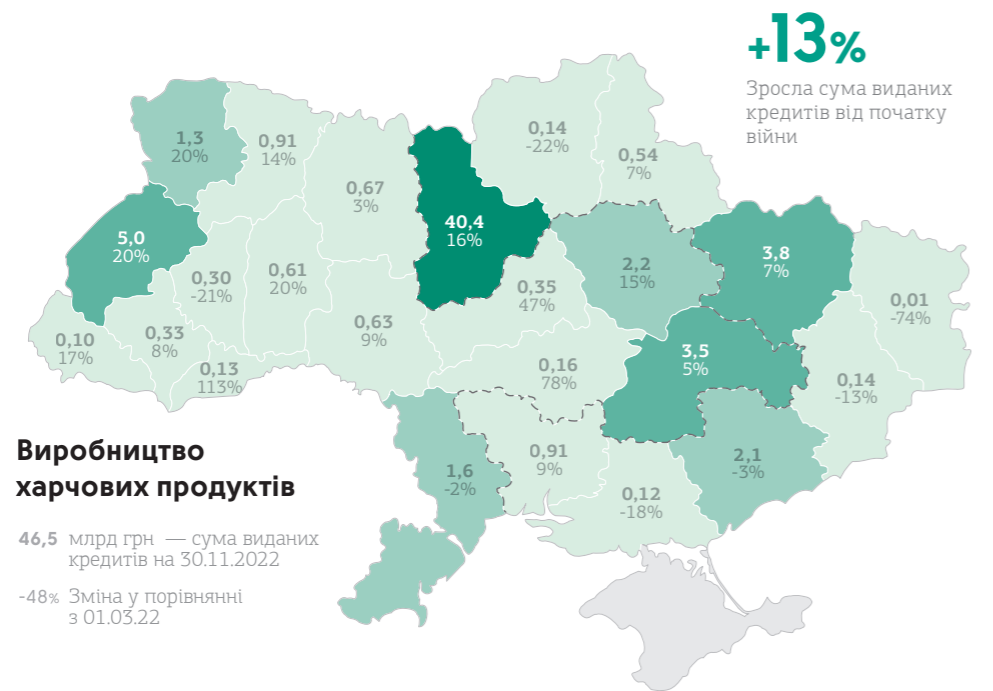
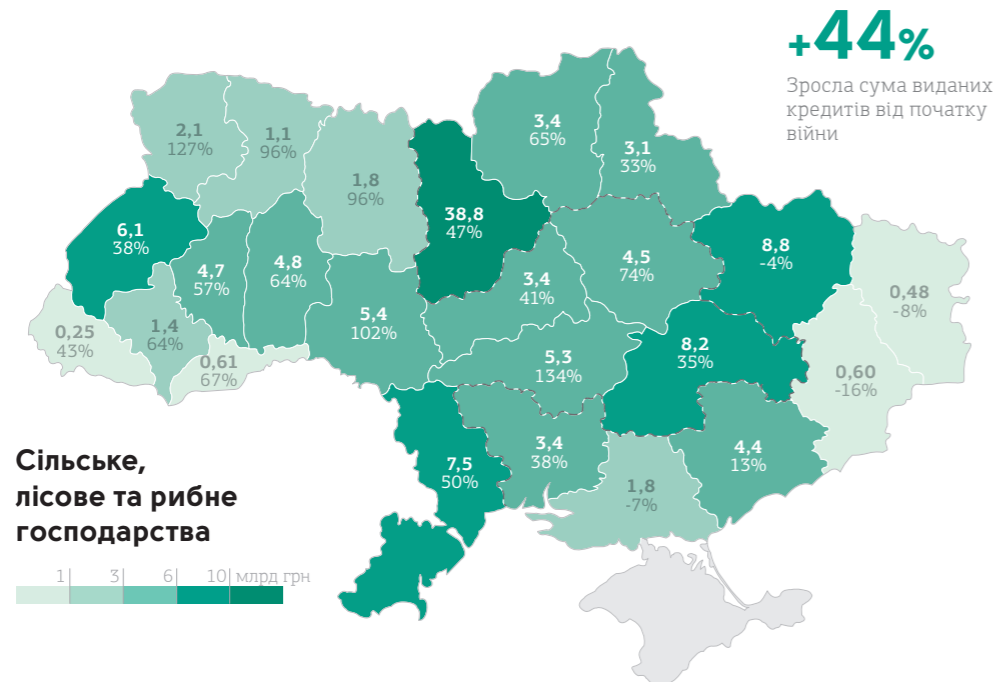
Показники українських агрохолдингів, що торгують на біржах, на 2 січня 2023 р.

Біржа, валюта	Компанії ¹	Капіталізація, млн	Min	Max	Ціна за 52 тижні (03.01.22-02.01.23)	Поточна ціна акції	Динаміка ціни акції, % за 1 рік	Ціна акції / Дохід на акцію (P/E)	Квартал доходу на акцію
Варшавська фондова біржа, PLN	Astarta	573	12	43		21,3	-55%	1,4	2022 – III
	Kernel	1 556	16	58		18,3	-66%	-1,2	2022 – I
	Agroliga	30	14	54		19,0	-70%	0,2	2022 – II
	Agroton PLC	75	3	7		3,5	-40%	—	—
	Milkiland N.V.	27	1	3		0,9	-60%	-0,4	2021 – I
	KSGAgro	33	2	4		2,2	-35%	-0,1	2022 – II
	Ovostar Union N.V.	258	38	68		45,0	-38%	-0,2	2022 – II
Лондонська фондова біржа, USD	Industrial Milk Company	563	10	34		16,0	-51%	0,7	2022 – II
	MHP	310 млн £	3	8		3,74	-45%	-1,6	2022 – III

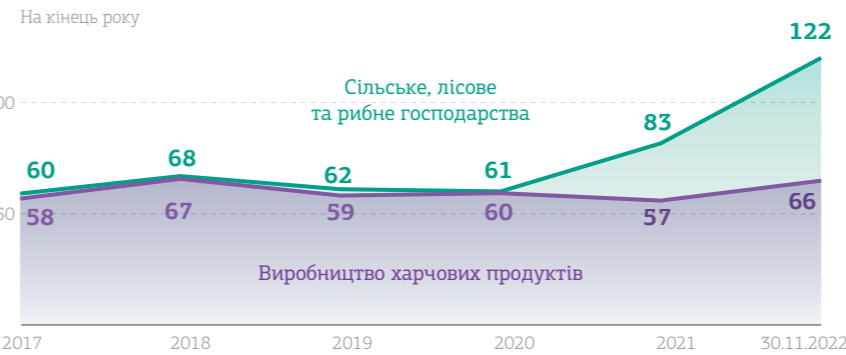
Джерела: Держстат, НБУ, bankier.pl, londonstockexchange.com

¹ В порядку виходу на IPO

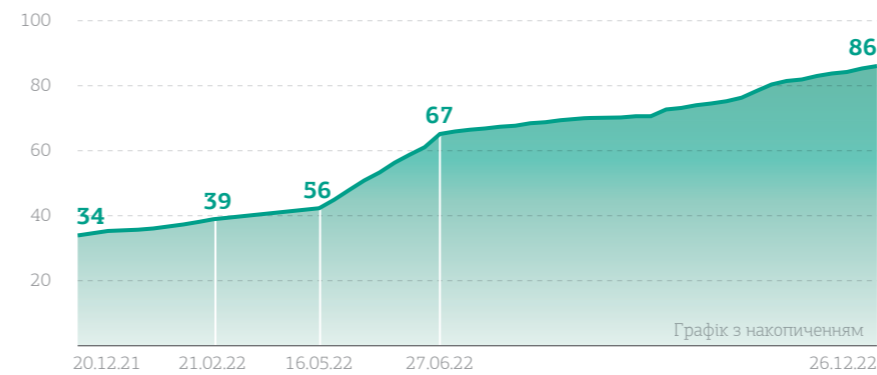
Кредити, надані депозитними корпораціями нефінансовим корпораціям у 2022 р., млрд грн

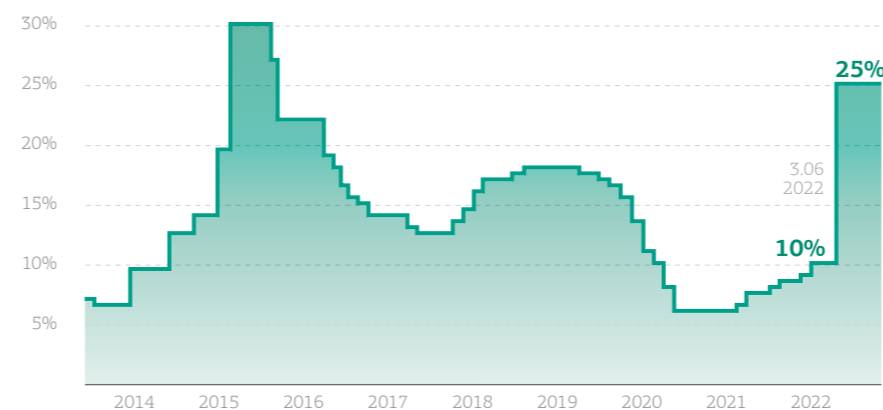
Кредитування с/г підприємств та харчової промисловості, млрд грн

Сума кредитного портфелю с/г підприємств у межах програми «5-7-9%» у 2022 р., млрд грн

Облікова ставка НБУ, %

Державна підтримка агробізнесу

У березні 2022 р. були внесені зміни до держбюджету щодо обсягів надання державних гарантій. За рахунок цього були надані нові гарантії, перелік банків-учасників програми державних портфельних гарантій збільшився. Також були значно розширені умови участі аграріїв на час дії воєнного стану.

Розширено програму «Доступні кредити 5-7-9%» в частині фінансування сільгосптоваровиробників: кредитування під 0% для позичальника протягом перших 6 місяців і під 5% протягом наступних 6 місяців. Максимальну суму збільшено до 90 млн грн.

86 млрд грн

Обсяг кредитного портфелю аграріїв на 26.12.2022

22 тис. кредитів

Складає кредитний портфель аграріїв на 26.12.2022

Сільське господарство займає більше половини у кредитному портфелі держпрограми «Доступні кредити 5-7-9%». На сьогодні Фонд розвитку підприємництва уклав угоди про співробітництво з понад 40 банками. Найбільше кредитів аграріям видали «Креді Агріколь Банк», «ПриватБанк», «Райффайзен Банк», «Укргазбанк», «Ощадбанк», «Укрексімбанк», «ПУМБ».

У серпні 2022 р. МінАПК запустило **Державний аграрний реєстр** — платформу з програмами державної та міжнародної допомоги по різних напрямках.

Облікова ставка визначає відсоток, під який комерційні банки залучають рефінансування у центрального банку. Чим вища ставка, тим дорожчими є гроші в економіці.

На початку червня НБУ підвищив облікову ставку з 10% до 25%. Це призвело до здорожчання кредитних ресурсів. Наразі агробізнес більш активно залучає фінансування на поповнення обігових коштів через здорожчання собівартості виробництва та проблеми з реалізацією продукції. Фінансування інвестиційних проектів поки залучається менш активно.

Автори довідника

TOP LEAD

Marina.budnik@toplead.com.ua
toplead.com.ua

Планування

Входить до фонду Fortior Capital

Latifundist.com

Dyachenko@latifundistmedia.com

Планування, виробництво
та дизайн

За підтримки

EU4Business

eu4business.org.ua

EFSE Development Facility

efse.lu

Креді Агріколь Банк

Київ, вул. Пушкінська, 42/4
0 (800) 30-55-55

credit-agricole.ua

Дякуємо
за експертну
підтримку

Наталії Порвіній,
Євгену Савчуку,
Андрію Дем'яновичу,
Павлу Хаустову

Правила використання матеріалів довідника

Всі майнові та немайнові права на довідник належать ТОВ «ТОП ЛІД» та ТОВ «Латифундист Медіа». Невиконання правил використання цього довідника матиме наслідком відповідальність відповідно до законодавства України. Дозволяється частковий передрук матеріалів довідника з прямим гіперпосиланням на сторінку сайту agribusinessinukraine.com, на якому розміщено даний довідник. Використання повної версії довідника та розміщення її на сторонніх сайтах в електронному вигляді забороняється.

Детальні правила використання за посиланням:
<https://agribusinessinukraine.com/terms-of-use/>

Disclaimer

Цей довідник розроблено винятково з метою інформування користувачів. Ми доклали всіх зусиль, щоб представлена в довіднику інформація була точною та актуальною. Попри те, що даний довідник був ретельно підготовлений фахівцями, він може бути використаний лише для отримання загального уявлення про обговорюваний в ньому предмет. Не рекомендується використовувати інформацію, яка міститься в довіднику, в якості професійної консультації з конкретного питання або для винесення професійного судження. Дані зібрано та підготовлено до друку у 2022 р. за підсумками 2021/22 МР та 2021-2022 календарних років.

Документ підготований за підтримки EFSE Development Facility та фінансового сприяння Європейського Союзу в межах ініціативи EU4Business. Погляди, висловлені в публікації, жодним чином не можуть вважатися такими, що відображають офіційну думку Європейського Союзу.

Завантажуйте
електронну
версію

Інформаційні партнери

